

**οι ουτοπικές
πανεπιστημιούπόλεις
του '60
ως πεδίο κοινωνικοποίησης και
συγκρούσης
το παράδειγμα του πανεπιστημίου
Ιωαννίνων**

**Αθηνά Σπυρίδου
Επιβλέπων καθηγητής:
Νικόλαος Πατσαβός**

**πανεπιστήμιο ιωαννίνων
πολυτεχνική σχολή
τμήμα αρχιτεκτόνων μηχανικών**

**ακαδημαϊκό έτος 2024-25
Ιωάννινα 2024**

**ΟΙ ΟΥΤΟΠΙΚΕΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥΠΟΛΕΙΣ
ΤΟΥ '60
ΩΣ ΠΕΔΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ
ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ**

Ερευνητική εργασία

**Αθηνά Σπυρίδου
Επιβλέπων καθηγητής:
Νικόλαος Πατσαβός**

Ιωάννινα 2024

περίληψη

Γιατί οι χώροι που προορίζονται για να τους χρησιμοποιούμε καθημερινά μοιάζουν συχνά τόσο αφιλόξενοι;
Αν μία λέξη χαρακτηρίζει το πανεπιστήμιο Ιωαννίνων σε πρώτη όψη αυτή είναι «αποξενωμένο». Αποξενωμένο από την πόλη, αποξενωμένες οι διάφορες σχολές μεταξύ τους και αποξενωμένοι ο ένας απ' την άλλη όσο περιπλανιούνται στο κάμπους. Ελάχιστοι χώροι επιτρέπουν την οποιαδήποτε κοινωνική συναναστροφή.

Με σημείο αναφοράς την πανεπιστημιούπολη Ιωαννίνων, κάνουμε μία αναδρομή στην παράλληλη εξέλιξη του θεσμού και της μορφής των δυτικών πανεπιστημίων, μέχρι τις ουτοπικές πανεπιστημιούπολεις της δεκαετίας του '60. Τα επαναστατικά αυτά πανεπιστήμια έρχονται να ανατρέψουν τα δεδομένα της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, δημιουργώντας ένα οικονομικό μοντέλο παραγωγής γνώσης που θα τα παρείχε όλα: νέα γνώση και εργατικό δυναμικό για την αγορά, πρόσβαση στην εκπαίδευση σε όλη την κοινωνική βάση, μικρές ακαδημαϊκές κοινότητες που ευδοκιμούν.

Σχεδιάζοντας τις πανεπιστημιούπολεις τους από το μηδέν, οι αρχιτέκτονες της εποχής επιδιώκουν να συνδυάσουν την μεγάλη κλίμακα της παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς, με αυτή της μικρής κολλεγιακής κοινότητας των παραδοσιακών πανεπιστημίων. Οι πολιτικές εντάσεις της εποχής και το κλίμα αμφισβήτησης που κυριαρχεί δεν αργούν να εκτονωθούν στις καλοσχεδιασμένες πανεπιστημιούπολεις και πυροδοτούν μία αλυσιδωτή αντίδραση από τα πάνω, βάζοντας φρένο στο προοδευτικό όραμα των μεταμοντέρνων πανεπιστημίων.

Όταν οι χώροι που προορίζονται για να τους χρησιμοποιούμε καθημερινά γίνονται ξαφνικά αφιλόξενοι, εμείς πού χωράμε σε αυτούς;

abstract

Why do spaces intended for our everyday use often seem so unwelcoming?

If there is one word that characterizes the University of Ioannina at first glance, it is "alienated." Alienated from the city, alienated are the various faculties from one another, and alienated are the individuals as they wander around the campus. Very few spaces allow for any form of social interaction.

Using the University of Ioannina campus as a reference point, we trace the parallel evolution of the institution and the design of Western universities, up to the utopian university campuses of the 1960s. These revolutionary universities sought to overturn the established norms of academic education by creating an economic model of knowledge production that would provide everything: new knowledge and labor for the market, access to education for the entire social spectrum and small academic communities that thrive.

Designing their campuses from scratch, the architects of that era aimed to combine the large scale of the global capitalist market with the small, college community scale of traditional universities. The political tensions of the time and the prevailing climate of dissent soon found their way into these well-designed campuses, triggering a top-down chain reaction that put a brake on the progressive vision of postmodern universities.

When the spaces intended for our everyday use suddenly become unwelcoming, where do we, who are meant to fit in them, belong?

περιεχόμενα

εισαγωγή	14
A. πώς φτάνει το πανεπιστήμιο στη σύγχρονη μορφή του;	
A1. το μεσαιωνικό πανεπιστήμιο	22
A2. το αποικιακό πανεπιστήμιο	26
A3. εθνική και κρατική συγκρότηση μέσω του πανεπιστημίου	30
A4. η ένταξη της βιομηχανίας στα πανεπιστήμια	34
A5. τα πανεπιστήμια, πόλεις της γνώσης	38
A6. το διεθνές στυλ στα πανεπιστήμια	42
B. τι είναι το μεταμοντέρνο πανεπιστήμιο;	
B1. η μετάβαση στο μεταμοντέρνο πανεπιστήμιο	48
B2. το πολυ-επιστήμιο	54
B3. το μεταμοντέρνο πανεπιστήμιο στην πράξη	64
Γ. η ελληνική περίπτωση	
Γ1. τα ελληνικά πανεπιστήμια μέχρι τη δεκαετία του '60	72
Γ2. η εκπαίδευση στην Ελλάδα μεταπολεμικά	76
Γ3. σχεδιάζοντας το πανεπιστήμιο ιωαννίνων	80
συμπερασματικά	84
βιβλιογραφία	96

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πόσο συχνά παρατηρούμε εκείνους τους δρόμους που περπατάμε καθημερινά;

Τα μέρη εκείνα όπου «μας πάνε τα πόδια μας»;

Και όταν αυτό συμβαίνει, αναρωτιόμαστε ποτέ γιατί σχεδιάστηκαν με αυτόν τον τρόπο;

Η παρούσα εργασία, εξερευνά αυτό το ερώτημα για τον χώρο με σημείο αναφοράς την πανεπιστημιούπολη των Ιωαννίνων.

Μία μικρή «πόλη», έξω από μια μεγάλη πόλη, σχεδιασμένη για να στεγάσει τις ακαδημαϊκές και λειτουργικές χρήσεις του πανεπιστημίου. Αν πετάξει ένα drone πάνω από την πανεπιστημιούπολη των Ιωαννίνων, θα βιντεοσκοπήσει μία καταπράσινη μικρή πόλη, με πλατείς δρόμους και σχολές-γειτονιές τοποθετημένες στα τέσσερα άκρα της. Για τον πεζό περιπατητή όμως, η πανεπιστημιούπολη αφήνει μια πρώτη οξύμωρη εντύπωση ότι είναι τόσο μεγάλη, που δεν τον χωρά.

Αν μία λέξη σε πρώτη όψη το χαρακτηρίζει είναι «αποξενωμένο».

Αποξενωμένο από την πόλη, αποξενωμένες οι διάφορες σχολές μεταξύ τους και αποξενωμένοι ο ένας απ' την άλλη όσο περιπλανιούνται στο κάμπους. Ελάχιστοι χώροι επιτρέπουν την οποιαδήποτε κοινωνική συναναστροφή. Η μετακίνηση στο κάμπους προσομοιάζει μία μοναχική πεζοπορία στη φύση, εκτός και αν οδηγείς αυτοκίνητο όπου θα βρεις την ευκαιρία να συναναστραφείς με τους άλλους οδηγούς- αν καταλήξετε στο ίδιο σημείο για πάρκινγκ. Σημεία για στάση ή συνάθροιση βρίσκεις μόνο στα κυλικάδια των σχολών, ενώ η οικειοποίηση του άπλετου πράσινου χώρου είναι απαγορευτική στα βροχερά Ιωάννινα.

Αν η πανεπιστημιούπολη δεν είναι φιλόξενη για τους χρήστες της, τότε για ποιους είναι σχεδιασμένη;

Ο κοινωνικός γεωγράφος Paul Benneworth υποστηρίζει πως το πανεπιστήμιο ως θεσμός και κατ' επέκταση η χωρική του έκφανση, επηρεάζεται από τις κοινωνικοπολιτικές πιέσεις που του ασκούνται. Συγκεκριμένα εξηγεί πως το πανεπιστήμιο ως κοινωνική δομή προέκυψε, επειδή είχε την ικανότητα να εξισορροπεί την πίεση που ασκούσαν οι χορηγοί και οι ευεργέτες του κάθε ιδρύματος, με την ανάγκη οι ακαδημαϊκοί να απομακρύνονται απ' αυτές τις πιέσεις για να μπορεί να λειτουργούν με κάποιου είδους αυτονομία. Έτσι, οι χωρικές μορφές του είναι απόρροια της διαμάχης ανάμεσα στις απαιτήσεις των ευεργετών του και την «ιδέα του πανεπιστημίου». Συνεπώς, σε βάθος χρόνου, μπορεί να φανεί μία παράλληλη εξέλιξη του θεσμού του πανεπιστημίου και των αλλαγών στη μορφή του. (Benneworth 2014)

Ποιους αποκαλεί όμως ο Benneworth ευεργέτες και ποια είναι η περίφημη ιδέα του πανεπιστημίου;

Ιστορικά, τα πανεπιστήμια πλάθονται και μεταμορφώνονται ώστε να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες της κυρίαρχης τάξης πραγμάτων

στην κοινωνία τους, πάντα με άξονα και την δική τους επιβίωση. Από τα πρώτα πανεπιστήμια του μεσαίωνα που παρείχαν εκπαίδευση σε κληρικούς, τα αστικά πανεπιστήμια του 17ου αιώνα τα οποία εξυπηρετούσαν τις διοικητικές ανάγκες για την συγκρότηση κρατών, έως τα πανεπιστήμια της βιομηχανικής εποχής, μέσα από τα οποία καλύπτονταν οι ανάγκες για εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό. Ο θεσμός ανέκαθεν βρισκόταν σε μία θέση τέτοια, ώστε μέσα από αυτόν να διαφαίνεται ο ορθολογισμός της κάθε εποχής. Και φυσικά ποια δομή τον συντηρούσε, εκκλησία, κράτος ή βιομηχανία. Και η «ιδέα» του πανεπιστημίου, αντίστοιχα, άγεται και φέρεται από αυτά τα συμφέροντα. Δεν υπάρχει κάποια ένδειξη ότι αποτελεί κάποια αυτόνομη ιδεολογία, αποκομμένη από την άμεση ή έμμεση εξυπηρέτηση της άρχουσας ή ανερχόμενης κοινωνικής τάξης. Οι μεγάλες ιδέες ή μετααφηγήσεις, όπως τις αποκάλεσε ο Jean Francois Lyotard το 1979, διαμορφώνουν τις αντιλήψεις γύρω από τις οποίες οργανώνονται οι κοινωνίες διαχρονικά. Αποτελούν, απαραίτητα αφηγήματα για την διαμόρφωση των αποδεκτών θεσμών και κανόνων τις διέπουν -ή την συμμόρφωση σε αυτούς. Το πανεπιστήμιο, έχοντας το μονοπώλιο της απο-

δεκτης γνώσης τους τελευταίους αιώνες, χρησιμοποιήθηκε για την αναπαραγωγή αυτών των κανόνων και την διαιώνισή τους. Την μεταμόρφωση της ιδέας του πανεπιστημίου πραγματεύεται ο Bill Readings στο βιβλίο του University in Ruins. Αναφερόμενος στην μετάβαση από το «πανεπιστήμιο του πολιτισμού» (university of culture), στο «τεχνολογικό» ή «επιχειρηματικό» πανεπιστήμιο (technological/corporate university), καταγράφει την αλλαγή στον ρόλο του στα μέσα του 20ού αιώνα, και τον τρόπο με τον οποίο αλλάζουν οι στόχοι της παραγωγής και αναπαραγωγής της γνώσης μέσα στο μετα-καπιταλιστικό πλαίσιο.

Βέβαια, θα ήταν μία υπεραπλούστευση αν θεωρούσαμε πως οι αλλαγές του πανεπιστημίου ακολουθούν μία γραμμική πορεία, συνεχή και ενιαία σε όλο τον κόσμο, ή ακόμα και σε ολόκληρο τον δυτικό κόσμο, στον οποίο η συγκεκριμένη εργασία εστιάζει. Μεταπολεμικά όμως, παρατηρείται μία στροφή στην Ευρώπη και τις Η.Π.Α. από το ελίτ πανεπιστήμιο για τους λίγους, το οποίο διαχωρίζεται από τις υπάρχουσες τεχνικές σχολές, στην συγκρότηση ενός μαζικού δημοκρατικού πανεπιστημίου, «ανοιχτό για όλη την κοινωνία».

Ο νέος τύπου πανεπιστημίου αποτελεί ένα μοντέλο που στόχευε να συνδυάσει τις βλέψεις για οικονομική αποδοτικότητα του συστήματος, με την δυνατότητα μιας αυτονομίας και αυτοδιάθεσης στις σπουδές για κάθε φοιτητή ατομικά. Φυσικά, έφερε και νέα δεδομένα στην αρχιτεκτονική και τις χωρικές προδιαγραφές του πανεπιστημίου. Τα νέα ιδρύματα στεγάστηκαν σε χώρους που θα προωθούσαν τις προσδοκίες τους. Αποτέλεσμα ήταν οι ουτοπικές πανεπιστημιούπολεις της δεκαετίας του '60, που υπόσχονταν την εμπειρία των ελίτ κολλεγίων των προηγούμενων αιώνων σε όλη την κοινωνική βάση- μαζί και την ευκαιρία για κοινωνική ανέλιξη.

Σήμερα γνωρίζουμε πως το ουτοπικό πανεπιστήμιο δεν κατάφερε να επιβιώσει στις ταχύτατες κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις, υιοθέτησε με τη σειρά του νέα χαρακτηριστικά και προσαρμόστηκε στα δεδομένα της εποχής του. Πώς αξιολογείται όμως το αρχικό όραμά τους;

Με αφορμή το πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και την σημερινή εμπειρία των χρηστών του μέσα σε αυτό, γίνεται μία αναδρομή στην χωρική εξέλιξη του δυτικού πανεπιστη-

μίου μέχρι την δεκαετία του '60 και τις αλλαγές στον κοινωνικό του ρόλο που πυροδοτούν την εξέλιξη αυτή. Στόχος είναι να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε μία σύνδεση μεταξύ του σχεδιασμού και των απώτερων σκοπών που τον καθορίζουν. Στη συνέχεια, εξετάζεται σε μεγαλύτερο βάθος η μετάβαση της θέσης της γνώσης στις μεταπολεμικές κοινωνίες, όπου σταδιακά, καθιερώνεται ως κύρια παραγωγική δύναμη μέσα στην εποχή της πληροφορίας. Η ανταπόκριση της ακαδημαϊκής κοινότητας σε αυτές τις αλλαγές, μέσα στο ήδη τεταμένο πολιτικό κλίμα της εποχής, αποδείχθηκε απρόβλεπτη, δημιουργώντας εμπόδια στην λειτουργία των νέων πανεπιστημίων.

Τι συμβαίνει όμως στην Ελλάδα;

Τα ελληνικά δεδομένα δεν ταυτίζονται με αυτά σε Ευρώπη και Η.Π.Α., καθώς οι πολιτικές εξελίξεις που τα καθορίζουν διαφέρουν. Για να μπορέσουμε να διαβάσουμε την πανεπιστημιούπολη των Ιωαννίνων ως μία «πανεπιστημιακή ουτοπία» της εποχής της, γίνεται μία σύντομη αναδρομή στην ελληνική περίπτωση των πανεπιστημίων και της πορείας προς τον εκσυγχρονισμό της ανώτατης παιδείας την περίοδο της μεταπολίτευσης.

Η εξέλιξη του πανεπιστημιακού μοντέλου και της χωρικής του μορφής συνολικά, αφηγείται μία ιστορία που απαντάει κάθε φορά στο ερώτημα: «για ποιον είναι σχεδιασμένο?».

Και εμείς οι υπόλοιποι, χωράμε στα σχέδια αυτά;

**ΠΩΣ ΦΤΑΝΕΙ ΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟ-
ΝΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ;**

Α1. ΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Οι απαρχές του θεσμού των πανεπιστημίων εντοπίζονται στην ίδρυση σχολείων για ανώτερες σπουδές σε διάφορες πόλεις της Ευρώπης, τα *studia generale*, που στόχο έχουν την συστηματοποίηση και μαζική μετάδοση υπάρχουσας γνώσης. Οι κοινωνίες των πόλεων του 12ου αιώνα και μετά διαφέρουν από την φεουδαρχική δομή της επαρχίας και καθώς η παραδοσιακή οικονομία περνάει σε ένα πρώιμο καπιταλιστικό στάδιο, δημιουργούνται νέες κοινωνικές ανάγκες τις οποίες καλούνται να ικανοποιήσουν τα πανεπιστήμια. Τα ιδρύματα αυτά λειτουργούσαν ως ιδιωτικές επιχειρήσεις των μεσαιωνικών επαγγελματιών σωματείων, αφού αποτελούσαν συνέχεια των σχολείων των πόλεων, θεσμό που παρείχε πρακτική εκπαίδευση για την επίλυση ζητημάτων της καθημερινότητας. Σε αντίθεση με αυτά, τα *studia generale* προσέφεραν μία παιδεία περισσότερο συνυφασμένη με την κοσμική και θρησκευτική παιδεία των μοναστηριών, και δίδασκαν πέντε γνωστικές περιοχές- ελεύθερες τέχνες, νομικά, ιατρική και θεολογία- με καθεμία να αποτελεί μία αυτόνομη σχολή.

Το πανεπιστήμιο του Παρισίου για παράδειγμα, αποτελεί εξέλιξη του σχολείου του καθεδρικού ναού της Παναγίας των Παρισίων (Notre Dam) κατά τον 11ο αιώνα και ακολούθησε την διδακτική παράδοση αυτού και των υπόλοιπων μοναστηριακών εκπαιδευτηρίων της Γαλλίας. Έτσι, γίνεται γνωστό για τον προσανατολισμό του προς την Θεολογία -την οποία αναγόρευσε ως πρωτεύοντα κλάδο- και την καλλιέργεια μίας Διαλεκτικής, η οποία έχει ο στόχο να νομιμοποιήσει την δογματική αλήθεια, υποβαθμίζοντας παράλληλα ελεύθερες τέχνες ιατρική και νομική.

Η κατεύθυνση αυτή του ιδρύματος τράβηξε το ενδιαφέρον της εκκλησιαστικής ιεραρχίας στη Ρώμη, και οδήγησε σε μία συμμαχία μεταξύ τους, καθώς η δεύτερη αποσκοπούσε στο να διατηρήσει την ιδεολογική, και παράλληλα πολιτική κυριαρχία της. Μάλιστα, η ανάγκη της καθολικής εκκλησίας να έχει επιρροή στον εκπαιδευτικό κόσμο είναι και ο λόγος που παρέμεινε ανοιχτό όταν το εγκατέλειψαν πολλοί λόγιοι του Παρισιού ως αντίδραση στην καταπάτηση των δικαιωμάτων κάποιων φοιτητών. Η εγκατάλειψη της πόλης οδήγησε και στην ίδρυση των «αρχαίων πανεπιστημίων» της Οξφόρδης (1167) και του Cambridge (1209). (Ράσης 2004, 47-55)

Όπως και τα υπόλοιπα πανεπιστήμια της εποχής, το πανεπιστήμιο του Παρισίου δεν διέθετε κάποιο κληροδόστημα, επομένως κάθε μία από τις σχολές που αποτελούσε το πανεπιστήμιο είχε κάποια εκκλησία ή μοναστήρι που συνήθως δανειζόταν για συναντήσεις και διαλέξεις, αλλά ο τόπος συνάντησης συχνά άλλαζε και κανένα όργανο του πανεπιστημίου δεν είχε δικό του κτίριο. (Randall 1987, 406). Όπου υπήρχαν χώροι που μπορούσαν να νοικιαστούν για σχολεία, και εκκλησίες ή μοναστήρια για συναντήσεις, το πανεπιστήμιο τους οικειοποιούταν. Σταδιακά, η περιοχή

όπου νοίκιαζαν οι περισσότεροι φοιτητές στέγη κατέληξε να είναι και εκείνη όπου γίνονταν οι περισσότερες διαλέξεις, σε ένα κέντρο μεταξύ των μοναστηριών, στην κάτω όχθη του Σηκουάνα, το οποίο ονομάστηκε Latin Quarter (λατινική συνοικία). Στην πραγματικότητα, δεν ήταν μέχρι τον δέκατο πέμπτο αιώνα, όπου τα πανεπιστήμια άρχισαν γενικά να χτίζουν ή να αποκτούν μόνιμα δικά τους κτίρια, αντί οι καθηγητές να δίνουν διαλέξεις στα ιδιωτικά τους σπίτια ή σε μισθωμένα σχολεία. (Randall 1987, 218)

Τον 15ο αιώνα, η αναζωπύρωση του εμπορίου στην Μεσόγειο και τη Β. Ευρώπη δημιουργούν νέες ευκαιρίες για οικονομική δραστηριότητα. Ως επακόλουθο, η αξία της γης μειώνεται και σταδιακά, η αστική τάξη δημιουργείται στην Ευρώπη. Η ισχυροποίησή της φέρνει ριζικές κοινωνικές αλλαγές οδηγώντας στην συρρίκνωση της εξουσίας της φεουδαλικής τάξης. Η σύγκρουση αυτή για κυριαρχία κορυφώνεται, όταν με την στήριξη των αστών οι βασιλείς ενώνουν τις χώρες τους και συγκροτούν κράτη, εδραιώνοντας το μοναρχικό πολίτευμα στην Ευρώπη. Τον επόμενο αιώνα, η θρησκευτική μεταρρύθμιση διχάζει τις

χώρες της Ευρώπης σε καθολικές και προτεσταντικές, κατηγοριοποίηση που αποδείχθηκε βαθιά συνυφασμένη με την διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας των νεοσύστατων κρατών. Ο πανεπιστημιακός θεσμός φέρει πλέον ένα νέο κοινωνικό ρόλο, ο οποίος είναι να διαμορφώσει πολίτες με εθνική συνοχή και να επανδρώσει τους κρατικούς μηχανισμούς. (Μαυρουδέας 2005, 17)

Αυτό σήμαινε σε μεγάλο βαθμό την απαγόρευση εισαγωγής αιρετικών φοιτητών στα πανεπιστήμια της κάθε χώρας, με απώτερο σκοπό την προστασία της ιδεολογικής συνοχής τους. Παράλληλα, οι κοινωνικές αλλαγές μεταλλάσσουν και την ταξική σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού. Η ελεημοσύνη πλουσίων προς φτωχούς φοιτητές που θεωρούνταν μέσο για την σωτηρία της ψυχής τους παύει να υφίσταται όσο οι ευρωπαϊκές κοινωνίες διαμορφώνουν λιγότερο θεοκρατικές αντιλήψεις. Η εισαγωγή στα πανεπιστήμια περιορίζεται για τα παιδιά της αριστοκρατίας και των μεσαίων στρωμάτων.

Α2. ΤΟ ΑΠΟΙΚΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Η εξάπλωση των πανεπιστημίων φτάνει τον 17ο αιώνα και στην Αμερική με τα αποικιακά πανεπιστήμια. Στόχος τους ήταν να εκπαιδεύσουν κληρικούς, ώστε να εδραιώσουν τα δόγματα και την ιδεολογία τους, προσηλυτίζοντας φυσικά και τους ιθαγενείς της περιοχής, ενώ η ανώτατη εκπαίδευση, όπως και στην Αγγλία εκείνη την περίοδο, στόχευε στην θρησκευτική και ηθική αγωγή. (Ράσης 2004, 172)

Τα πρώτα αμερικάνικα πανεπιστήμια είναι μικρά σε μέγεθος, αντίστοιχα με τα σκωτσέζικα, ωστόσο χωροθετούνται έξω από τα αστικά κέντρα, αρχικά με σκοπό να αφομοιώσουν τις κοινότητες των ιθαγενών, ενώ αργότερα εδραιώθηκε και η άποψη πως στις πόλεις κυριαρχούσε «η αθρησκεία και η διχόνοια» σε αντίθεση με την αγνότητα της φύσης. (Turner 1984, 18) Στους επόμενους αιώνες ακολουθούν την δική τους εξέλιξη στον σχεδιασμό των πανεπιστημίων και κατά κύριο λόγο δεν ακολουθούν τα ευρωπαϊκά δεδομένα.

Το πανεπιστήμιο του Harvard ιδρύθηκε το 1638 στη Μασαχουσέτη από κάποιους από τους πρώτους άποικους που εγκαταστάθηκαν στην Αμερική, συγκεκριμένα τους θρησκευτικούς ηγέτες των εκδιωγμένων πουριτανών της Αγγλίας.

Η σημερινή μορφή της πανεπιστημιούπολης του Harvard αποτελείται, όπως όλων των παλιών πανεπιστημίων, από ένα ψηφιδωτό διαφορετικών επεκτάσεων ανά τα χρόνια. Βρίσκεται στο Cambridge, λίγα χιλιόμετρα έξω από την Βοστώνη, και απλώνεται κατά βάση σε ένα κατακόρυφο άξονα, κάθετο στις όχθες του ποταμού Charles. Οι κύριοι οδικοί του

άξονες είναι η λεωφόρος Massachusetts, η οποία περνάει μπροστά από την αυλή του Harvard, την καρδιά της πανεπιστημιούπολης, αλλά και η κάθετος σε αυτή οδός J.F. Kennedy. Εκεί όπου ενώνονται δημιουργείται η κεντρική πλατεία Harvard.

Η αυλή του Harvard αποτελείται από την πρώτη υποδομή του πανεπιστημίου, πλέον γνωστή ως Old Yard (παλιά αυλή) που αποτελείται από τα πρώτα κολλέγια και την σταδιακή προέκταση της των επόμενων αιώνων. Ο σχεδιασμός του πρώτου κολλεγίου ακολουθούσε την τυπολογία της αγγλικής τετράγωνης αυλής- μοναστηριακή δομή η οποία επικρατούσε στα αγγλικά κολλέγια- με κάποιες προσαρμογές. (Coulson, Taylor and Roberts 2011) Εκεί αρχικά περιέχονταν σχεδόν όλες τις λειτουργίες του κολλεγίου: μια αίθουσα διαλέξεων και λοιπών λειτουργιών του κολλεγίου, κουζίνα, κελάρι, βιβλιοθήκη και φοιτητικοί κοιτώνες. Οι επόμενες επεκτάσεις που ακολούθησαν δεν είχαν την ενιαία δομή των αγγλικών κολλεγίων, σε μία προσπάθεια να απορρίψουν την συσχέτιση με αυτά. Τα κτίρια πλέον, αν και είναι οργανωμένα γύρω από τετράπλευρους χώρους πράσινου, αφήνουν την μία

πλευρά ελεύθερη και ογκοπλαστικά δεν επικοινωνούν μεταξύ τους. Έτσι, δημιουργείται η τυπολογία του quad, η οποία ενώ αντανακλούσε το μεσαιωνικό ιδεώδες της κλειστής ακαδημαϊκής κοινότητας, επικοινωνούσε παράλληλα με την πόλη του Cambridge, αφού τα κτίρια που την αποτελούν είναι προσανατολισμένα προς τα έξω. (Coulson, Taylor and Roberts 2011, 60) Το ανοιχτό και επεκτατικό σχεδιαστικό μοντέλο στην Αμερική απέρριπτε την αυστηρή εσωστρέφεια των κολλεγίων της Αγγλίας και την συσχέτιση με τις καθολικές μοναστηριακές δομές.

Α3. ΕΘΝΙΚΗ ΚΑΙ ΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΜΕΣΩ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

Η εκπαιδευτική αναδιάρθρωση του Wilhem Humboldt στην Γερμανία θεωρείται σταθμός στην εξέλιξη του πανεπιστημίου στην Ευρώπη και σηματοδοτείται με την ίδρυση του πανεπιστημίου του Βερολίνου (αργότερα Πανεπιστήμιο του Humboldt) που ιδρύθηκε το 1809.

Το νέο ίδρυμα είναι απαλλαγμένο από τις απαρχαιωμένες αντιλήψεις του μεσαιωνικού πανεπιστημίου, αναπτύσσοντας μία νεωτεριστική αντίληψη για την έννοια του, το οποίο πλέον δεν σχετίζεται με την συντεχνιακή δομή του μεσαιώνα αλλά με «μία συστηματική συγκέντρωση των διαφόρων τομέων της γνώσης και των αντίστοιχων επιστημών τους». (Renault 2002, 176)

Αυτό σήμαινε πως το μοντέλο του Humboldt προωθούσε μία λογική της γνώσης και της επιστήμης ως αυτοσκοπό και όχι ως μέσο για πρακτικές εφαρμογές στην καθημερινότητα, όπως άλλωστε προτάσσει το πνεύμα της εποχής του διαφωτισμού. Συνεπώς, υπερασπιζόταν τον διαχωρισμό των πανεπιστημίων από λοιπές επαγγελματικές σχολές που είχαν ιδρυθεί τον 18ο αιώνα με σκοπό την τεχνογνωσία και επαγγελματική κατάρτιση, οι οποίες εξυπηρετούσαν την αντίληψη πως η επιστήμη χρειάζεται να είναι παραγωγική. Στο πανεπιστήμιο, σύμφωνα με τον Humboldt, χρειάζεται να επικρατεί πλήρης ακαδημαϊκή ελευθερία, τόσο στην διδασκαλία όσο και στην έρευνα, και να είναι ανεξάρτητες από κρατικές και θρησκευτικές επιρροές ή περιορισμούς της αγοράς εργασίας. Στην πραγματικότητα, η πανεπιστημιακή εκπαίδευση, όπως την οραματίζεται ο Humboldt, καλείται να επιτελέσει έναν κοινωνικό ρόλο, με το πανεπιστήμιο να είναι ένα μέρος συνδιαλλαγής και

κοινωνικοποίησης των πολιτών, αφού ως αποκλειστική αρμοδιότητα έχει την «καθαρή» έρευνα και την ηθική αγωγή του έθνους. (Renault 2002, 190) Αφορούσε την μόρφωση της μεσαιας και αριστοκρατικής τάξη και όχι της εργατικής.

Φυσικά, ο σχεδιασμός των πανεπιστημιακών κτιρίων εξέφραζε την αποκλειστικότητα και το κοινωνικό κύρος του θεσμού, μέσα από μεγάλα επιβλητικά κτίρια νεοκλασικού ρυθμού, που στέγαζαν όλες τις ακαδημαϊκές χρήσεις των σχολών- με εξαίρεση την στέγαση των φοιτητών, την οποία δεν παρείχαν. Τα κτίρια πολεοδομικά, σχεδιάζονταν μέσα στο κέντρο της πόλης, αλλά με κενούς χώρους να τα περιβάλλουν, ώστε να ξεχωρίζουν από τον υπόλοιπο αστικό ιστό.

Στην Γαλλία, μετά την γαλλική επανάσταση το 1789, ο Ναπολέοντας καταργεί τα είκοσι δύο πανεπιστήμια της χώρας, διότι ήταν συντεχνιακά, ελιτίστικά και θρησκευτικά. Το πανεπιστήμιο θεσπίζεται ξανά το 1806 με το αυτοκρατορικό Πανεπιστήμιο, το οποίο θεωρείται το σύνολο όλο του εκπαιδευτικού μηχανισμού της χώρας. Το ναπολεόντειο πανεπιστήμιο, σε αντίθεση με το γερμανικό, έχει ως στόχο την χρήσιμη τεχνική γνώση και την επαγγελματική κατάρτιση και

έχει απόλυτη διοικητική και οικονομική εξάρτηση από το κράτος.

Παράλληλα ωστόσο, το γαλλικό Πανεπιστήμιο, στερούταν συνολική συγκρότηση και συνοχή-αποτελούνταν από διάσπαρτες και ανεξάρτητες σχολές που δεν επικοινωνούσαν μεταξύ τους. Αυτό, σε συνδυασμό με τις ελλιπείς χρηματοδοτήσεις, όπως και τις απαρχαιωμένες υποδομές του, είχε αρνητικές επιπτώσεις στην ποιότητα των σπουδών που προσέφερε και της έρευνας που διεξήγαγε. Ο αυστηρός κρατικός έλεγχος δεν άφηνε χώρο για κάποια εκπαιδευτική αναδιάρθρωση, παρά την κριτική που γινόταν στο υπάρχον σύστημα, αυξάνοντας τους υποστηρικτές του γερμανικού μοντέλου.

Αυτή η τάση κορυφώθηκε με την ήττα της Γαλλίας στον γαλλο-γερμανικό πόλεμο του 1870, η οποία αποδόθηκε στις αδυναμίες της ανώτατης εκπαίδευσης, σε αντίθεση με αυτήν του γερμανικού κράτους, το οποίο διοχέτευσε την πολεμική και στρατιωτική του έρευνα στα πανεπιστήμια. (Ράσης 2004, 213) Αποτέλεσμα αυτής της κρίσης, ήταν άλλη μία εκπαιδευτική αναδιάρθρωση κατά την οποία συγχωνεύτηκαν σχολές, ιδιαίτερα περιφερειακές, ξανά θεσπίζοντας περισσότερα από ένα πανεπιστήμια στην

χώρα, με μία δομή κοντινότερη σε αυτή του γερμανικού μοντέλου.

Τα ακαδημαϊκά κτίρια ανανεώνονται και πληθαίνουν εκείνη την περίοδο στην λατινική συνοικία του Παρισιού, με νεοκλασικά και αναγεννησιακά κτίρια όπως αυτό που στέγασε το κολλέγιο της Γαλλίας (College de France) και την σχολή καλών τεχνών (Ecole des Beaux Arts).

Α4. Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Η επόμενη στροφή στην ανώτατη εκπαίδευση γίνεται τον 19ο αιώνα με την ένταξη της βιομηχανίας στο πανεπιστημιακό πλαίσιο. Η αρχή γίνεται στην Αγγλία όπου η ιδρύονται τα λεγόμενα κοσμικά πανεπιστήμια (civic universities).

Εκείνη την περίοδο, η εκπαίδευση ακόμα μονοπωλούταν από τα «αρχαία» αγγλικανικά πανεπιστήμια της Οξφόρδης και του Cambridge. Από την περίοδο της μεταρρύθμισης, με την απόσπαση της αγγλικανικής εκκλησίας από την καθολική, μετατρέπονται σε προτεσταντικά και παρείχαν μόρφωση αυστηρά σε αγγλικανούς φοιτητές. Η εκπαίδευση, μάλιστα, που δέχονταν οι φοιτητές, ήταν βαθιά συντηρητική και με βάση τις θεολογικές και τις ανθρωπιστικές σπουδές και ως στόχο είχε την διαμόρφωσή τους σε «λόγιους gentlemen», δηλαδή ακέραιους ηθικά και πνευματικά ανθρώπους.

Ο αποκλεισμός των παιδιών των μη-αγγλικανών οικογενειών από τα πανεπιστήμια είχε ήδη υπάρξει αφορμή για την ίδρυση των Ακαδημιών των Αντιφρονούντων (Dissenting Academies) τον 17ο αιώνα, ακαδημίες που αποτελούσαν ιδρύματα των ολοένα και πιο ισχυρών μεσαίων στρωμάτων, οι οποίοι αμφισβητούσαν την εξουσία της απόλυτης μοναρχίας και του αγγλικού κοινοβουλευτισμού, διότι η θρησκευτική και οικονομική χειραφέτησή τους θα τους εξασφάλιζε την κοινωνική άνοδο.

Επομένως, η απαρχή του πανεπιστημίου της επαγγελματικής κατάρτισης δεν θα μπορούσε να γίνει οπουδήποτε αλλού, εκτός από την Αγγλία. Η προσπάθεια της αστικής τάξης να εδραιώσει μία πιο φιλελεύθερη πανεπιστημιακή εκπαίδευση επιτεύχθηκε τελικά με την ίδρυση του πανεπιστημίου του Λονδίνου το 1836 (University

of London). Ήταν το πρώτο κοσμικό ίδρυμα της Αγγλίας, ανοιχτό σε φοιτητές κάθε θρησκείας, ενώ το 1854 πέρασε η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση η οποία ανάγκασε την Οξφόρδη και το Cambridge να κάνουν το ίδιο.

Η μαζικοποίηση της παιδείας στην αγγλική κοινωνία εν τέλει οδήγησε στα κοσμικά πανεπιστήμια, τα οποία χρηματοδοτούσε κυρίως η βιομηχανία και επομένως ιδρύονταν σε αναπτυσσόμενες περιφερειακές πόλεις με σκοπό να τις εκβιομηχανίσουν. Η αυξανόμενη ανάγκη για εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό ήταν ο λόγος που τα προγράμματα σπουδών εστίαζαν στις θετικές επιστήμες και την τεχνολογία. Η πανεπιστημιακή εκπαίδευση θεωρήθηκε κομμάτι της ταυτότητας της βικτωριανής μεσαίας τάξης και τα πολιτειακά πανεπιστήμια άρχισαν να πιέζονται από νέα κινήματα που διεκδικούσαν την συμμετοχή στην εκπαίδευση πιο καταπιεσμένων ομάδων όπως οι γυναίκες ή η εργατική τάξη. Τα αιτήματα αυτά σταδιακά ικανοποιήθηκαν αφού το άνοιγμα των πανεπιστημίων πλέον δεν αποτελούσε θρησκευτικό ή εθνικό ζήτημα αλλά οικονομικό. Ο ανταγωνισμός και η εξάπλωση των βιομηχανικών πόλεων βασιζόταν στην ενίσχυσή τους και την απορρόφηση όσο

το δυνατόν περισσότερων εξειδικευμένων αποφοίτων στην βιομηχανία. (Whyte 2015, 74-78)

Τα πανεπιστήμια αυτά ονομάστηκαν redbrick universities από το χαρακτηριστικό κόκκινο τούβλο των όψεων τους. Τα redbrick αρχικά αποτελούνταν από μία μοναδική επιβλητική δομή που στέγαζε όλες τις χρήσεις του πανεπιστημίου, με εξαίρεση την φοιτητική στέγαση, κάτι που γρήγορα κρίθηκε μη πρακτικό και επανάφερε την λογική του campus στον σχεδιασμό. (Muthesius 2000, 60)

Η τυπολογία αυτών των ιδρυμάτων προέκυψε από τον σχεδιασμό του κτιρίου του πανεπιστημίου του Manchester (University of Manchester)- αρχικά κολλέγιο Owens- το οποίο σχεδιάστηκε από τον Alfred Waterhouse. Στόχος του ήταν να σχεδιάσει υποδομές που θα λύνανε τα έντονα τότε πρακτικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα ιδρύματα στην Αγγλία: έλλειψη χώρου για τις ακαδημαϊκές λειτουργίες, κακοσυντηρημένες εργαστηριακές υποδομές και βιβλιοθήκες, όπως και κακή ποιότητας φοιτητικές κατοικίες. Το σχέδιο του Waterhouse παρείχε καινούρια και μεγαλύτερα εργαστήρια, μεγαλύτερες αίθουσες διδασκαλίας και ευρύχωρη βιβλιοθήκη, ενώ εμπεριείχε ειδικά σχεδιασμένους χώρους ανα-

γνωστηρίων και φαγητού τόσο για καθηγητές όσο και φοιτητές. Παράλληλα, στο κέντρο του κολλεγίου υπήρχαν χώροι για την κοινωνικοποίηση των φοιτητών, ώστε να χρησιμοποιείται το κτίριο για όλες τις πτυχές της κολλεγιακής ζωής.

Το αρχιτεκτονικό στυλ που επιλέχτηκε, το νεογοθικό, θεωρήθηκε εκείνη την εποχή προσβλητικό, καθώς τα κοσμικά κολλέγια είχαν διαχωριστεί ως άθεα. Η επιλογή έγινε στην πραγματικότητα για να προσδώσουν κύρος και να νομιμοποιήσουν κοινωνικά τα ιδρύματα- εξάλλου, μέχρι τότε στην Αγγλία η εκπαίδευση ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την θρησκεία. (Whyte 2015, 105-109)

Α5. ΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ, ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Μετά την αμερικανική επανάσταση τα σχέδια των πανεπιστημίων δημιουργούνται με περισσότερη συνείδηση και συνοχή και παράλληλα αρχίζει να αμφισβητείται η κολλεγιακή παράδοση για το θρησκευτικό της υπόβαθρο, τον ελιτισμό και το απαρχαιωμένο πρόγραμμα σπουδών της. Η παραδοσιακή δομή όμως θα διατηρηθεί, κυρίως επειδή ήταν πιο οικονομικά συμφέρουσα, ενώ κρίθηκε πως έκανε ευκολότερο τον έλεγχο και την πειθαρχία των φοιτητών. (Turner 1984, 54)

Η αντίληψη του αποκεντρωμένου πανεπιστημίου κυριαρχεί και τον 19ο αιώνα στις Η.Π.Α., με την αισθητική του «όμορφου τοπίου» να είναι κύριο μέλημα στον σχεδιασμό. Οι αρχιτέκτονες επιδιώκουν να σχεδιάζουν τα πανεπιστήμια σαν ένα μοντέλο επαρχιακής γειτονιάς. (Coulson, Taylor και Roberts 2011, 13)

Στις αρχές του 20ου αιώνα, υιοθετείται από τα αμερικανικά πανεπιστήμια η σχεδιαστική πολεοδομική τάση της Beaux -Arts η οποία διδασκόταν στην σχολή καλών τεχνών της Γαλλίας. Εκείνη είναι γενικότερα η περίοδος, όπου η προσπάθεια για τον σχεδιασμό μεγάλων πανεπιστημίων είναι συνειδητή, με κύριο μέλημα την οπτική τους συνοχή. Έτσι, η μελέτη της γαλλικής πολεοδομίας, όπως και του σχεδιασμού εκθέσεων της εποχής, οδηγούν στην «απόλυτα αμερικανική παράδοση της επινόησης των πανεπιστημιουπόλεων».¹

Η συγκεκριμένη τάση επιλέχθηκε για ένα νέο τύπο πανεπιστημίου στις Η.Π.Α., ο οποίος συνδύαζε την γερμανική εκπαίδευση με τη κολλεγιακή παράδοση των αμερικανικών πανεπιστημίων, και επιδίωκε τα πανεπιστήμια να σχεδιάζονται ως μία «πόλη για μάθηση».

Ο σχεδιασμός της beaux-arts έδινε έμφαση στον αστικό σχεδιασμό, με μεγάλης κλίμακας μνημειακά κτίρια σε νεοκλασικό και μπαρόκ στυλ, τα οποία οργανώνονταν μέσα στην πόλη ως ένα σύνολο, που ενώνεται από αξονικές λεωφόρους. (Turner 1984, 167) Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του σχεδιασμού είναι το πανεπιστήμιο της Columbia, του οποίου το σχέδιο ανατέθηκε στον Charles McKim το 1893. Η κεντρική πανεπιστημιούπολη βρίσκεται στην πόλη της Νέας Υόρκης, σήμερα καταλαμβάνει μία έκταση 32 στρεμμάτων και χωρίζεται στην άνω αυλή (Upper Quadrangle), την νότια αυλή (South Quadrangle) και το ανατολικό campus (East Campus).

Η άνω αυλή σχεδιάστηκε γύρω από την κεντρική βιβλιοθήκη του πανεπιστημίου (Low Library), ένα κτίριο νεοκλασικής και αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής. Είναι το πιο μεγάλο και εντυπωσιακό κτίριο του campus, καθώς στεφανώθηκε από έναν μεγάλο τρούλο. Ήταν μάλιστα υπερυψωμένο σε ένα βάθρο για να ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα κτίσματα, ενώ παράλληλα περιτριγυρίζεται από πράσινους αστικούς χώρους και την πλατεία Low.

Οι ανοιχτοί αυτοί χώροι αποδείχθηκαν καταλυτικοί για την κοινωνικοποίηση των φοιτητών και αργότερα και της υπό-

1. Αναφορά στο βιβλίο του Paul V. Turner *Πανεπιστημιούπολεις: μια αμερικανική σχεδιαστική παράδοση* (1984) καταγράφει την εξέλιξη των αμερικανικών πανεπιστημιουπόλεων από τις απαρχές τους.

λοιπής πόλης, όσο εκείνη έχανε τους περισσότερους δημόσιους χώρους της. (Coulson, Taylor και Roberts 2011, 51) Στα όρια των λεωφόρων που διασχίζουν την πόλη οργανώθηκε μία ομάδα ακαδημαϊκών κτιρίων, λιγότερο εντυπωσιακών αλλά με νεοκλασικά χαρακτηριστικά, αφήνοντας ελεύθερη μία από τις τέσσερις πλευρές του οικοδομικού τετραγώνου, αυτή στην είσοδο της βιβλιοθήκης Low.

Η επόμενη επέκταση έγινε το 1908 με την αγορά της νότιας αυλής, μία έκταση 9 στρεμμάτων νότια της άνω αυλής. Κι εκείνη σχεδιάστηκε με αντίστοιχο τρόπο με κεντρικό κτίριο αυτή τη φορά την βιβλιοθήκη Butler που αναγέρθηκε το 1931 αντικρυστά της πρώτης βιβλιοθήκης, επιμηκύνοντας τον χαρακτηριστικό κεντρικό άξονα. Ενώ μέχρι τότε όλα τα κτίρια κατασκευάζονταν με μία οπτική συνοχή και μία κοινή παλέτα υλικών, βασικό χαρακτηριστικό της beaux-arts, τα κτίρια που προστέθηκαν μεταπολεμικά έσπασαν αυτό το μοτίβο εισάγοντας μοντέρνα χαρακτηριστικά και υλικά στον σχεδιασμό. (Coulson, Taylor και Roberts 2011, 50)

Α6. ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΤΥΛ ΣΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ

Τη δεκαετία του '30, οι πλέον εκβιομηχανισμένες Η.Π.Α., όπου το καπιταλιστικό σύστημα είναι πλήρως εδραιωμένο, κάνουν μία ακόμη στροφή στην ανώτατη εκπαίδευση, με την ίδρυση ιδιωτικών μη-κερδοσκοπικών πανεπιστημίων από την νεόπλουτη τάξη των βιομηχάνων και των επιχειρηματιών, οι οποίοι σύντομα διοχετεύουν σε αυτά τα ιδρύματα την βιομηχανική και τεχνολογική έρευνα που εξυπηρετεί τις δραστηριότητές τους.

Η οικονομική ύφεση που βίωσαν οι Η.Π.Α. μετά την κατάρρευση του χρηματιστηρίου το 1929, έφερε στην επιφάνεια πολλές αντιξοότητες του καπιταλιστικού συστήματος και όξυνε τις ταξικές διαφορές στην ποιότητα ζωής, με την εργατική τάξη να βρίσκεται σε εξαθλίωση. Για να αμβλυνθούν οι αντιδράσεις, αλλά και να εξουδετερωθούν οι εκδηλώσεις κομμουνιστικών ιδεών και συμπάθειας προς το σοβιετικό πείραμα, εγκαθιδρύεται σταδιακά ένα κράτος πρόνοιας, το οποίο υλοποιεί μια σειρά κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, παρεμβαίνοντας έντονα στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας. (Ράσης 2004, 343)

Οι σχεδιαστικές τάσεις εκείνη την περίοδο αλλάζουν ξανά, με το διεθνές αρχιτεκτονικό στυλ να γίνεται σταδιακά αποδεκτό, αρχικά με την εφαρμογή του σε νέα ιδρύματα και αργότερα με την αφομοίωσή του και απ' τα παλιότερα. Οι υπερασπιστές του μοντέρνου κινήματος το συνέδεαν με τις φιλελεύθερες πολιτικές που εκείνη την εποχή πρωτοστατούσαν στο δημοκρατικό κράτος πρόνοιας των Η.Π.Α., παρόλο που η διαμάχη ανάμεσα στο μοντέρνο και το κολλεγιακό μοντέλο δεν έληξε οριστικά μέχρι το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου.

Όταν επικράτησε το μοντέρνο μοντέλο, τα ακαδημαϊκά κτίρια πήραν την μορφή απλών ορθογώνιων μπλοκ, λόγω της βάσης που δόθηκε σε πρακτικά ζητήματα, όπως ο επαρκής φωτισμός και αερισμός, αντικαθιστώντας το μοναστηριακό μοντέλο. (Muthesius 2000, 32)

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της εποχής ήταν ο σχεδιασμός του τεχνολογικού ινστιτούτου του Illinois, που ολοκληρώθηκε το 1940, και θεωρήθηκε η επιτομή του μοντερνισμού απλώς λόγω του διεθνούς αρχιτεκτονικού στυλ των κτιρίων του. Στην πραγματικότητα από πολεοδομικής απόψεως, ήταν σχετικά συμβατικό και ακολουθούσε τους καθιερωμένους κανόνες της beaux-arts.

Το σχέδιο αποτελείται από μια σειρά ισουψών ορθογώνιων κτιρίων, με κενούς χώρους ανάμεσά τους αλλά χωρίς κάποιες καθορισμένες διαδρομές να τα ενώνουν. Χωροθετούνται συμμετρικά μεταξύ τους και ακολουθούν ένα μοτίβο κάθετων αξόνων. Η διάταξη των κτιρίων αποσκοπούσε στο να δημιουργήσει μία κεντρική τετράγωνη αυλή με τα δεδομένα του μοντερνισμού. (Turner 1984, 251)

Η μεγαλοπρεπής πολεοδομία της beaux-arts αμφισβητείται τα επόμενα χρόνια, καθώς ο σχεδιασμός πανεπιστημιούπολεων ορίζει μία ανάγκη για ρευστότητα, την οποία ο αυστηρός σχεδιασμός της beaux-arts δεν επιτρέπει. Πλέον, η πολεοδομία τους ακολουθεί συγκεκριμένες αρχές, βασισμένες σε μεγάλο βαθμό στην δουλειά του Gropius Walter.

Τα πανεπιστήμια της δεκαετίας του '50 ακολουθούν συγκεκριμένους κανόνες σχεδιασμού, στο πνεύμα του μοντερνισμού. Η λογική του «zoning», κατά την οποία οι χρήσεις στο κάμπους χωροθετούνται ομαδοποιημένες δημιουργώντας ζώνες για την διοίκηση, την κατοίκηση, την μάθηση κ.ο.κ., κυριαρχεί, ενώ κύριο σχεδιαστικό ζήτημα είναι το κυκλοφοριακό, τόσο για τα αυτοκίνητα όσο και για τους πεζούς.

Τα μεγάλα πολεοδομικά σχέδια που δημιουργούνται έχουν επεκτατική διάθεση, αφήνοντας κενούς χώρους για μελλοντικές προσθήκες κτιρίων. (Muthesius 2000, 26)

**ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΜΕ-
ΤΑΜΟΝΤΕΡΝΟ-
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ;**

Β1. Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΣΤΟ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Η επόμενη στροφή της αντίληψης του δυτικού κόσμου για την γνώση γίνεται σταδιακά από τα τέλη τις δεκαετίας του '50. Η λεγόμενη μεταμοντέρνα εποχή χαρακτηρίζεται από ένα γενικότερο πνεύμα αμφισβήτησης για τις υπάρχουσες ως τότε αντιλήψεις, δομές εξουσίας και κοινωνικής συγκρότησης, και ο πανεπιστημιακός θεσμός, ως καθρέπτης και προϊόν όλων αυτών, βρίσκεται σε μία διαδικασία μετάβασης.

Το καντιανό πανεπιστήμιο², υπέρμαχο του ορθολογισμού και της επιστήμης ενάντια στον θρησκευτικό σκοταδισμό, πραγματώθηκε μέσω των πανεπιστημίων του 17ου αιώνα. Κι όμως, το απελευθερωμένο πανεπιστήμιο του Βερολίνου ή το Ναπολεόντειο πανεπιστήμιο, όντας κρατικά ιδρύματα δεν μπόρεσαν, και δεν θα μπορούσαν, να κάνουν πραγματικότητα το όραμα ενός πανεπιστημίου όπως οι διαφωτιστές φιλόσοφοι το ονειρεύονταν- ελεύθερο, ανεξάρτητο ερευνητικό όργανο, με απώτερο στόχο την εξέλιξη της επιστήμης και την ανύψωση του ατόμου ηθικά και πνευματικά.

Το πανεπιστήμιο της ηθικής και κοινωνικής γαλουχίας του λαού, αποκαλεί ο Bill Readings «πανεπιστήμιο του πολιτισμού», μία φάση στην ιστορική εξέλιξη του πανεπιστημίου κατά την οποία τα ιδρύματα του 19ου αιώνα καλούνται να διαμορφώσουν και να διαδώσουν την εθνική ταυτότητα των νεοσύστατων κρατών, καθώς η διαμόρφωση της εθνικής συνοχής δεν θα μπορούσε να είναι μία επιβεβλημένη συνθήκη και απαιτούσε αρχικά την διαμόρφωση του εθνικού πνεύματος. Αυτό με την σειρά του, νομιμοποιούσε τα κρατικά εγχειρήματα στην Ευρώπη. Για τα γερμανικά κράτη για παράδειγμα, η καλλιέργεια της

εθνικής κουλτούρας στο πανεπιστήμιο του Humboldt ήταν καταλυτική για την διαιώνισή τους. Από την άλλη στην Γαλλία, η νομιμοποίησή του κράτους μετά την γαλλική επανάσταση χρειαζόταν την λαϊκή νομιμοποίηση, και επομένως ένα κρατικό πανεπιστήμιο που προωθεί τα αιτήματα της. (Readings 1999, 60)

Η εμπλοκή του κρατικού μηχανισμού στον κοινωνικό δεσμό μέσω του πανεπιστημιακού θεσμού, ήταν μία διαδικασία που ανέτρεψε την πιθανότητα ειλικρινούς και ολικής απελευθέρωσης του από την κυριαρχία- αν ήταν ποτέ αυτή η πρόθεση των διαφωτιστών. Η εμπλοκή αυτή εδραίωσε το πανεπιστήμιο ως μέσο παραγωγής γνώσης και δυναμικού στην υπηρεσία του κράτους, και αντίστοιχα το κράτος ως επιτηρητή του πανεπιστημίου για την διασφάλιση της επικράτησης του ορθού λόγου. (Readings 1999, 58-60)

Η αντίληψη του Humboldt για την παραγωγή επιστημονικής γνώσης ως αυτοσκοπό, ή της Γαλλικής Γ' δημοκρατίας, όπου η επιστήμη θεωρείται το μέσο χειραφέτησης του ατόμου, στο οποίο έχει δικαίωμα κάθε μέλος της κοινωνίας, είναι δύο παραδείγματα αυτών που ο Jean Francois Lyotardd αποκαλεί «μετα-αφηγήσεις» (metanarratives) στην «μεταμοντέρνα κατάστα-

2. Το καντιανό πανεπιστήμιο αναφέρεται στην ιδέα του πανεπιστημίου όπως την όρισε ο φιλόσοφος Immanuel Kant. Σύμφωνα με τον Kant, το πανεπιστήμιο θα πρέπει να είναι ένας χώρος ελευθερίας της σκέψης και που αναζητά την αλήθεια

και μέσω του ορθολογισμού, χωρίς να κυριεύεται καμία πολιτική και θρησκευτική επιρροή.

ση».³ Κοινώς αποδεκτές αντιλήψεις, δηλαδή, που χρησιμοποιούν οι κοινωνίες για να καθορίσουν τι είναι δίκαιο και τι αληθές.

Ο ρόλος των μετααφηγήσεων σε μία κοινωνία είναι κρίσιμος σύμφωνα με τον Lyotard, καθώς αυτές είναι που ορίζουν το δίκαιο και νομιμοποιούν τους θεσμούς που την διέπουν. (Lyotard 2002, 26)

Τέτοιες αφηγήσεις χρησιμοποιούνταν διαχρονικά για να νομιμοποιήσουν την επιστημονική γνώση⁴ που παράγεται και μεταδίδεται στην κάθε εποχή. (Lyotard 2002, 85)

Οι μετααφηγήσεις αδυνατούν να έχουν απήχηση στις μεταμοντέρνες κοινωνίες, κάτι που θα δημιουργούσε ένα κενό στην θέση της γνώσης σε αυτές, αν δεν συνέπιπτε με την μεταπολεμική αναζωπύρωση του καπιταλιστικού συστήματος. Έτσι, η γνώση που προάγει την εθνική συνοχή αντικαθίσταται από μία που προάγει οικονομική υπεροχή και σταθερότητα. Η γνώση δηλαδή, παράγεται και διαδίδεται με στόχο την αποδοτικότητα της στο παραγωγικό σύστημα. (Lyotard 2002, 115)

Η αποδοτικότητα κατά τον Lyotard, είναι το μέτρο σύμφωνα με το οποίο η γνώση αξιολογείται ως προς την δυνατότητα

της να επιτυγχάνει ταχύτερα και πιο αποτελεσματικά τους στόχους της, οι οποίοι στο καπιταλιστικό πλαίσιο είναι καταρχήν οικονομικοί και τεχνοκρατικοί. Υπό αυτούς του όρους, η γνώση μετατρέπεται σε εμπόρευμα, «παράγεται για να πωλείται και καταναλώνεται για να παίρνει αξία μέσα σε μια νέα παραγωγή». (Lyotard 2002, 33) Σε αυτό το στάδιο της μετα-καπιταλιστικής κοινωνίας, δεν είναι πλέον η ιδιοκτησία του κεφαλαίου που δημιουργεί τον πλούτο, αλλά η εφαρμογή της γνώσης.

Ο μετασχηματισμός της γνώσης σε κύρια παραγωγική δύναμη στην μεταβιομηχανική εποχή φέρνει μαζί του και ένα νέο μοντέλο πανεπιστημιακού ιδρύματος. Ο Bill Readings αναφέρεται στο πανεπιστήμιο της αποδοτικότητας ως «πανεπιστήμιο της αριστείας» (university of excellence), το οποίο διαδέχεται το μοντέλο του πανεπιστημίου του πολιτισμού. Η αριστεία κυβερνά τον τρόπο διοίκησης και οργάνωσης των μεταμοντέρνων ιδρυμάτων, τα οποία, σύμφωνα με τον Readings, αξιολογούνται με τεχνοκρατικούς και καπιταλιστικούς όρους, στοχεύοντας σε άριστες επιδόσεις φοιτητών, άριστες αξιολογήσεις καθηγητών, άριστα αποτελέσματα ερευνών, ακόμα και άριστες υποδομές.

3. Ο Jean Francois Lyotard το 1979 στην «μεταμοντέρνα κατάσταση» εξετάζει το πλαίσιο κατά το οποίο η καταστατική θέση της γνώσης αμφισβητείται και μεταλλάσσεται στις μεταβιομηχανικές κοινωνίες.

4. Η επιστημονική γνώση διαφοροποιείται από την μη-επιστημονική γνώση, την οποία ο Lyotard ονομάζει αφηγηματική, καθώς η πρώτη παράγεται μέσω ορθολογικών επιστημονικών μεθόδων και μόνο μέσω αυτών μπορεί να αποδειχθεί αληθής ή να διαψευσθεί.

Με την ιδέα της αριστείας, το πανεπιστήμιο απομακρύνεται οριστικά από το μοντέλο των κρατών-εθνών, διότι δεν υπάρχει τίποτα πολιτισμικό ή εθνικό στην φύση του. Ανταποκρίνεται καθαρά στις ανάγκες της παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς. Τα προγράμματα σπουδών τους καλούνται να ανταποκριθούν στις ανάγκες αυτές, τόσο ως προς την γνώση που παράγουν μέσω της έρευνας, όσο και ως προς το εργατικό δυναμικό που προετοιμάζουν για να απορροφήσει η αγορά εργασίας. (Readings 1999, 38)

Έτσι, ο χαρακτήρας της ανώτατης εκπαίδευσης, μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, αλλά κυρίως την δεκαετία του '60, αποκρυσταλλώνει τον κοινωνικό ρόλο του μεταμοντέρνου πανεπιστημίου: να συγκεντρώνει, να διαιρεί και να κατανέμει το νέο εργατικό δυναμικό στα διάφορα επαγγέλματα και τους κοινωνικούς ρόλους της καπιταλιστικής κοινωνίας. Μέσω αυτού δηλαδή, επενδύει το κράτος σε ανθρώπινο δυναμικό. (Ράσης 2004, 359)

Β2. ΤΟ ΠΟΛΥ-ΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Το μεταμοντέρνο πανεπιστήμιο πήρε ξεκάθαρα χαρακτηριστικά στις δεκαετίες του '60 και του '70, και στις Η.Π.Α. πήρε τη μορφή του *multiversity* (πολύ-επιστήμιο)- όπως το αποκάλεσε ο οικονομολόγος Clark Kerr.⁵ Το νέο είδος πανεπιστημίου θεωρήθηκε απαραίτητο για να λύσει πρακτικά προβλήματα στην μετάβαση από τη βιομηχανική στην μεταβιομηχανική κοινωνία, αφού τα μεγάλα ποσοστά δομικής ανεργίας που είχαν δημιουργηθεί απαιτούσαν την επανεκπαίδευση και αναβάθμιση του εργατικού δυναμικού.

Τα πολυεπιστήμια είναι καταρχήν ιδρύματα που διεξάγουν έρευνα με στόχο την οικονομική ανάπτυξη σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Το κύριο χαρακτηριστικό τους έγκειται στην φύση τους, που σε αντίθεση με το παραδοσιακό πανεπιστήμιο, μοιάζει περισσότερο με μίας επιχείρησης, η οποία παράγει νέα γνώση και εκπαιδεύει με αυτήν νέο εργατικό δυναμικό. Πρόκειται συνεπώς για μία μηχανή που απαιτεί ευελιξία και επαναπροσδιορισμό για να ικανοποιήσει τις ειδικές κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες που μεταλλάσσονταν διαρκώς. (Donovan 2016)

Η δομή του πολυεπιστημίου προέκυψε στις Η.Π.Α. και αφορούσε μια σειρά ελίτ πανεπιστημίων, με το πανεπιστήμιο της California στο Berkley να πρωταγωνιστεί.

Την ίδια περίοδο, μετασχηματίστηκε ριζικά και ο σχεδιασμός των αμερικανικών πανεπιστημίων, με σταθμό στον τομέα το βιβλίο του Richard P. Dober «Campus planning» που εκδόθηκε το 1963. Ο Dober, πλήρως εναρμονισμένος με το πνεύμα της εποχής του, εστιάζει στην διαδικασία του σχεδιασμού και όχι στο αποτέλεσμα, ενώ επισημαίνει πως η μορφή του μελλο-

ντικού πανεπιστημίου είναι εντελώς απρόβλεπτη και η ευελιξία είναι κλειδί για τον σχεδιασμό του. (Turner 1984, 266)

Το βιβλίο πρακτικά αποτελεί ένα εγχειρίδιο σχεδιασμού πανεπιστημιούπολεων που συστηματοποιεί την διαδικασία, κατηγοριοποιώντας τα σχέδια σε σχέση με την έκταση που θα καταλαμβάνουν, την διάρκεια που προβλέπεται να διαρκέσει ο σχεδιασμός, την ακρίβεια του προγράμματος χρήσεων και τα ειδικά χαρακτηριστικά του σχεδίου. Κατακερματίζοντας τον σχεδιασμό ακόμα περισσότερο, εστιάζει στα επιμέρους συστατικά ενός *campus*, τα οποία είναι σταθερές στον σχεδιασμό οποιουδήποτε ιδρύματος, και καλούνται να διαμορφώσουν τις χωρικές και κοινωνικές σχέσεις μέσα σε αυτό.

Ο Dober διαχωρίζει αυτά τα στοιχεία στις εξής ενότητες: 1. εκπαιδευτικές εγκαταστάσεις, 2. βιβλιοθήκες και μουσεία, 3. έρευνα, 4. κέντρα εξωσχολικής ζωής, 5. ιδρυματικές υπηρεσίες, 6. στέγαση, 7. αθλητισμός για αναψυχή και φυσική αγωγή, 8. κυκλοφορία και στάθμευση, και τέλος 9. κοινωφελείς υπηρεσίες. (Dober 1963, 57)

5. Ο Clark Kerr, ένας απ' τους πιο σημαντικούς οικονομολόγους των Η.Π.Α. εκείνης της εποχής, βρέθηκε και στην θέση του πρύτανη του πανεπιστημίου της California το 1958. Αναφέρεται πρώτη φορά στον όρο πολυεπιστήμιο στο βιβλίο του *The uses of the university* (1963).

Τα πολυεπιστημιακά κάμπους εδραιώθηκαν με τρία σχεδιαστικά πειράματα, τα κάμπους του πανεπιστημίου της California στο San Diego, το Irwin και το Santa Cruz⁶, τα οποία επιδίωκαν να βρουν τη χρυσή τομή ανάμεσα στην μεγάλη και την μικρή κλίμακα- το συνεχώς επεκτεινόμενο πανεπιστήμιο και την αίσθηση κοινότητας μέσα σε αυτό. Ο Kerr έκρινε πως για να μπορέσουν να διαμορφώσουν άριστες υποδομές βιβλιοθηκών, εργαστηρίων και πολιτισμικών κέντρων χρειαζόταν αυτές οι πανεπιστημιούπολεις να καταλαμβάνουν μεγάλες εκτάσεις, ενώ παράλληλα προέβλεπε ότι θα απασχολούσαν μέχρι και 27.000 φοιτητές το καθένα. (Muthesius 2000, 49)

Για παράδειγμα, το κάμπους του πανεπιστημίου στο Santa Cruz οργανώνεται σε μια σειρά από συστάδες κολλεγίων, ημιαυτόνομες εκπαιδευτικές δομές, που στο σύνολό τους αποτελούν το πανεπιστήμιο και πληθαίνουν όσο αυτό μεγαλώνει. Στόχος αυτών είναι η αναβίωση της κολλεγιακής παράδοσης των Η.Π.Α., μία απόπειρα για την δημιουργία κλειστών ακαδημαϊκών κοινοτήτων, οι οποίες όμως θα συμβάδισαν με τους σύγχρονους όρους της μαζικοποίησης και της συνεχό-

μενης εξέλιξης. Σχεδιάστηκε καταρχήν ως οικιστικό πανεπιστήμιο, όπου οι φοιτητές ζουν μέσα στην πανεπιστημιούπολη.

Το ίδρυμα σήμερα αποτελείται από δέκα κολλέγια, όλα χωροθετημένα στα δυτικά περίχωρα της πόλης Santa Cruz, σε μία πυκνή δασική περιοχή. Κάθε κολλέγιο αποτελείται από κτίρια ακαδημαϊκών υποδομών, φοιτητικές κατοικίες και άλλες υπηρεσίες φοιτητικής μέριμνας, αλλά και ορισμένες υπηρεσίες και επιχειρήσεις που τους προσδίδουν αστικό χαρακτήρα.

Συνολικά το κάμπους καταλαμβάνει 2000 στρέμματα, όπου εκτός από τα κολλέγια περιλαμβάνονται και κάποιες κεντρικές υποδομές προς χρήση όλων των φοιτητών και υπαλλήλων. Σ' αυτές συγκαταλέγονται μία κεντρική βιβλιοθήκη, εργαστήρια θετικών και φυσικών επιστημών, καλλιτεχνικές και αθλητικές εγκαταστάσεις και ένα κτίριο εκδηλώσεων, το Field House, όπως και κάποια κτίρια βοηθητικών λειτουργιών. Όλες αυτές οι κοινόχρηστες εγκαταστάσεις σχεδιάστηκαν ώστε να βρίσκονται σε απόσταση με τα πόδια 10-15 λεπτών σχεδόν από κάθε κολλέγιο.

6. Τα νέα campus του πανεπιστημίου της Καλιφόρνια αποτελούσαν κομμάτι του γενικού σχεδίου της Καλιφόρνια για την τριτοβάθμια εκπαίδευση (1960), το οποίο αναδιοργάνωσε την μετα-δευτεροβάθμια εκπαίδευση της πολιτείας σε ένα σύστημα με περισσότερη συνοχή και διαχώρισε το υπάρχον πανεπιστήμιο

της Καλιφόρνια (UC) από τα κρατικά κολλέγια που οργανώθηκαν στο Πολιτειακό Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια (CSU) και αργότερα τα κολλέγια κατώτερης βαθμίδας στα Κοινοτικά Κολλέγια της Καλιφόρνια (CCC).

Μεγάλο κομμάτι της πανεπιστημιούπολης επίσης, είναι ανέγγιχτες δασικές εκτάσεις. Η ενσωμάτωση με το φυσικό περιβάλλον θεωρήθηκε κρίσιμη, αφού η απομόνωση στη φύση είναι από τα βασικά στοιχεία της αμερικανικής κολλεγιακής παράδοσης.

Αυτή επιτεύχθηκε με δύο τρόπους, αρχικά η κάθε συστάδα κολλεγίου σχεδιάστηκε σε απομόνωση η μία από την άλλη, δημιουργώντας μικρές κοινότητες που χάνονται μέσα στη δασική έκταση της περιοχής. Παράλληλα, πάρθηκαν τα κατάλληλα μέτρα, έτσι ώστε κανένα κτίριο να μην είναι ψηλότερο από τα δέντρα που το περιβάλλουν. (Turner 1984, 281)

Κάθε κολλέγιο εξερεύνησε αρχιτεκτονικά όσα προάσπιζε το πανεπιστήμιο στο Santa Cruz με διαφορετικό τρόπο. Το κολλέγιο Kresge ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα, καθώς έφερε την ευελιξία στον σχεδιασμό σε ένα επόμενο επίπεδο, με έναν αντι-αρχιτεκτονικό σχεδιασμό. Αυτό σήμαινε μία σειρά σχεδιαστικών αποφάσεων που απέκλιναν από την στιβαρή και μνημειακή αρχιτεκτονική που χαρακτήριζε τα πανεπιστήμια, οι οποίες δημιούργησαν ένα χώρο που προσομοίαζε ένα μικρό χωριό. Στόχος αυτού ήταν να καλλιεργήσει ένα κλίμα κοινότητας ανάμεσα στους φοιτητές

που έμεναν εκεί ή μετακινούνταν καθημερινά και το προσωπικό.

Αποτελούταν από ένα σύστημα πεζοδρομών σε σχήμα Γ, στο οποίο οι δραστηριότητες, ακαδημαϊκές και μη, χωροθετήθηκαν με ετερογένεια -σε αντίθεση με την πρακτική του zoning που κυριαρχούσε στον σχεδιασμό- ενώ τα κτίρια όλων των χρήσεων βρίσκονται σε άμεση σύνδεση με τον δρόμο. Όλα αυτά στόχευαν να δημιουργήσουν ευκαιρίες για συναναστροφή και κοινωνικοποίηση.

Στην διαμόρφωση των χώρων του Kresge εμπλεκόταν εν μέρει και η φοιτητική κοινότητα, διότι το κολλέγιο υποστήριζε πως η ζωή στο campus ήταν κομμάτι της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Έτσι, οι φοιτητές είχαν την δυνατότητα να διαμορφώνουν τα δωμάτιά τους όπως επιθυμούσαν, λόγω των ελαφριών και ευέλικτων επίπλων που είχαν επιλεγεί. Όσο για τους κοινόχρηστους χώρους, η περίπτωση των octets ήταν χαρακτηριστική. Τα octets είναι οκτάπλευροι ημι-δημόσιοι χώροι για τους φοιτητές, των οποίων η εσωτερική διαρρύθμιση ανατέθηκε στην φοιτητική κοινότητα, προσφέροντάς τους μία αίσθηση αυτονομίας και οικειότητας με τον χώρο. (Yanni 2019, 209-220)

Η νέα γενιά πανεπιστημίων στην Αγγλία μεταπολεμικά, ήρθε αρχικά με την μορφή επτά νέων ιδρυμάτων. Τα νέα πανεπιστήμια ήταν τα πρώτα πραγματικά κρατικά ιδρύματα της χώρας και η ίδρυσή τους οφείλεται στην γενικότερη πολιτική πρόνοιας που ασκούσαν οι χώρες της Ευρώπης εκείνη την εποχή. Ο σχεδιασμός τους βασιζόταν στην προώθηση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, σε αντιπαράθεση με τα παλιότερα αγγλικά ιδρύματα που στεγάζονταν κατά βάση σε κατατρεγμένα βικτωριανά κτίρια.

Έτσι, τα μοντέρνα κτίρια που τα διαδέχτηκαν σχεδιάστηκαν με όλα τα προτερήματα του ρεύματος στην ακουστική, το φωτισμό και τον αερισμό, την στατική και την ορθή διαχείριση του χώρου και κυρίως την οικονομική τους κατασκευή από σίδηρο και γυαλί. Από αυτή πήραν και το όνομα των *plateglass universities*. Το ζήτημα του κόστους έπαιξε πρωταρχικό ρόλο στον σχεδιασμό των *plateglass*, αφού θεωρήθηκαν πως αποτελούν μία συνέχεια των μεταπολεμικών υποδομών πρόνοιας όπως οι κοινωνικές κατοικίες. (Muthesius 2000, 105)

Το πανεπιστήμιο της Ανατολικής Αγγλίας (*university of East Anglia*) είναι ένα από τα επτά αυτά ιδρύματα. Βρίσκεται δύο χι-

λιόμετρα δυτικά της πόλης Norwich. Η τοποθεσία επιλέχτηκε παρά τις ενστάσεις των κατοίκων, που προτιμούσαν να βρίσκεται πολύ πιο μακριά από το κέντρο της πόλης. Η χωροθέτηση των νέων πανεπιστημίων επιλέχθηκε γενικά να βρίσκεται εκτός των αστικών κέντρων ή βιομηχανικών περιοχών, αλλά περιφερειακά μικρότερων πόλεων, στις οποίες τα ιδρύματα βασίζονταν εν μέρει για χρηματοδότηση. Καταλάμβαναν μεγάλες εκτάσεις -κατά το ελάχιστο 200 στρεμμάτων- ώστε να αποτελέσουν αυτόνομα αστικά περιβάλλοντα, αποφεύγοντας τις δυσκολίες που θα προκύπταν εάν στεγάζονταν σε υπάρχοντες αστικούς ιστούς.

Το κάμπους του East Anglia σχεδίασε ο Denys Lasdun γύρω από δύο βασικές αρχές. Πρώτον, την ένταξή του αστικού στοιχείου στην επαρχιακή περιοχή χωρίς να καταπατήσει το φυσικό στοιχείο, και δεύτερον, την διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος για την εκπαιδευτική κοινότητα όπου θα υπήρχε επαφή μεταξύ των μελών της και συνοχή μεταξύ των διάφορων σχολών.

Ο αστικός χαρακτήρας επιτεύχθηκε με τον πυκνό σχεδιασμό των υποδομών, όπως σε μία πόλη, αφήνοντας ελεύθερες μεγάλες εκτάσεις πράσινου γύρω από το κάμπους, οι

οποίες ακόμη και σε περίπτωση επέκτασης του ιδρύματος θα παρέμεναν ανέγγιχτες. (Muthesius 2000, 143) Οι υποδομές της πανεπιστημιούπολης χωρίζονται σε τρία βασικά σχεδιαστικά στοιχεία, το «τείχος διδασκαλίας», τις υπαίθριες, εναέριες διαδρομές και τα κτίρια των φοιτητικών κατοικιών.

Στο πνεύμα του αστικού σχεδιασμού, ο Lasdun επιδίωξε όλες οι χρήσεις του κάμπους να βρίσκονται σε απόσταση διαδρομής πέντε λεπτών με τα πόδια, κάτι που επιτεύχθηκε με το σύστημα διαδρόμων που διέσχιζε το μήκος του κάμπους και από το οποίο υπήρχε πρόσβαση σε όλες τις σχολές του πανεπιστημίου.

Παράλληλα, το σύστημα αυτό ακολουθούσε την επικλινή τοπογραφία του εδάφους, έτσι ώστε να διατηρηθεί ανέγγιχτη, κάτι που σήμαινε πως σταδιακά υψωνόταν από το έδαφος δημιουργώντας μία εναέρια διαδρομή μικρών κλίσεων που διαχωρίζει την κυκλοφορία των πεζών από αυτή των οχημάτων μέσω της αλλαγής στάθμης. (Coulson, Taylor and Roberts 2011, 170) Την συνοχή και επικοινωνία της ακαδημαϊκής κοινότητας επιδίωξε με την δημιουργία του «τείχους διδασκαλίας», μιας ενιαίας κατασκευής που θα στέγαζε τις διάφο-

ρες σχολές, έτσι ώστε αυτές να επικοινωνούν μεταξύ τους.

Από το ίδιο σύστημα διαδρόμων υπάρχει πρόσβαση και στις φοιτητικές κατοικίες, μια σειρά κτιρίων σε σχήμα μισής πυραμίδας με τις χαρακτηριστικές ταρατσες-σκαλοπάτια. Οι φοιτητικές κατοικίες αποτελούνταν από ορόφους που στέγαζαν 12 φοιτητές με κοινόχρηστους χώρους για κάποια γεύματα των φοιτητών ή το πλύσιμο το ρούχων τους. Οι κοινόχρηστοι χώροι έδιναν την αίσθηση ενός «νοικοκυριού», χτίζοντας τις βάσεις για μία κοινωνική δομή μέσα στις κατοικίες. (Birks 1972, 28)

Β3. ΤΟ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

Η στοχοθεσία του μεταμοντέρνου πανεπιστημίου συνολικά, σε όλες τις ανά τόπους εκφάνσεις του, ήταν συγκεκριμένη. Να δημιουργήσει ένα ρευστό περιβάλλον παραγωγής και μετάδοσης γνώσης, όπου το περιεχόμενό του διαμορφώνεται με βάση τις ανάγκες της αγοράς. Πολλά από τα νέα ιδρύματα μάλιστα, αναδιαμόρφωσαν την εκπαιδευτική διαδικασία και έδωσαν το περιθώριο σε κάθε άτομο που φοιτούσε να διαμορφώνει το δικό του πρόγραμμα σπουδών, προωθώντας έτσι την ευελιξία στην κατάρτιση. Παράλληλα, επιδίωκε μία πρωτάκουστη προσβασιμότητα σε αυτό, να μετατραπεί σε μία δημοκρατική δομή που καταρρίπτει την ελιτίστικη παράδοση που χαρακτήριζε το πανεπιστήμιο από τις απαρχές του. Η άρση παλαιότερων φραγμών, η καθιέρωση των φοιτητικών δανείων, η εδραίωση της φοιτητικής κατοικίας, ήταν όλα μέτρα που μαζικοποίησαν τις σπουδές και τις καθιέρωσαν ως το σκαλοπάτι για την κοινωνική άνοδο.

Τα μαζικά δημοκρατικά πανεπιστήμια βρέθηκαν να είναι βασικές εστίες αγώνα ενάντια στην ίδια την ατζέντα του εκδημοκρατισμού της εποχής, κάτι το απρόσμενο που όμως επιβεβαίωσε την στροφή της αντίληψης του ατόμου μέσα στην μεταβιομηχανική καπιταλιστική κοινωνία. (Delanty 2002, 39)

Στις Η.Π.Α., όπου η αύξηση των φοιτούντων γινόταν δυνατή λόγω της αυξημένης κρατικής χρηματοδότησης των πανεπιστημίων από το τμήμα άμυνας (Cruden 2012, 12), οι ασταθείς πολιτικές συνθήκες εν μέσω του ψυχρού πολέμου έστρεψαν την ομοσπονδιακή κυβέρνηση να διοχετεύσει στο εκπαιδευτικό σύστημα την παραγωγή εργαλειακής και τεχνολογικής γνώσης προς όφελος της στρατιωτικής και πολεμικής βιομηχανίας.

Η σταδιακή αμφισβήτηση της εθνικής αφήγησης που ακολούθησε την κατάρριψη των μεταφγήσεων όμως, σήμαινε πώς η μετάδοση και η παραγωγή της γνώσης δεν μπορούσε να αφορά πλέον την εθνική χειραφέτηση των λαών, αφού η ταύτιση με τις εθνικιστικές και ιμπεριαλιστικές πολιτικές φθίνει. Συνεπώς, η ένταξη του στρατιωτικού-βιομηχανικού συμπλέγματος στα πανεπιστήμια δημιούργησε έντονες αντιδράσεις, αρχικά από την φοιτητική και σταδιακά και από την υπόλοιπη ακαδημαϊκή κοινότητα.

Οι πρώτες διαμαρτυρίες εκδηλώθηκαν το 1964 στην πανεπιστημιούπολη του Berkley στην Καλιφόρνια, με αφορμή την έρευνα του ιδρύματος για μία νέα τεχνολογία ατομικής βόμβας. Οι διαμαρτυρίες κορυφώθηκαν την επόμενη χρονιά, με την μεγαλύτερη ανάμειξη του αμερικανικού στρατού στις στρατιωτικές επιχειρήσεις στο Βιετνάμ, όπου το φοιτητικό κίνημα πήρε αντι-ιμπεριαλιστικά χαρακτηριστικά. (Cruden 2012, 14)

Τα φοιτητικά κινήματα της εποχής αναδείχθηκαν παγκοσμίως με βασικές εστίες αγώνα στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, και με αποκορύφωμα την εξέγερση του 1968 στην

Γαλλία που εξελίχθηκε σε γενική απεργία των εργαζομένων.

Τα φοιτητικά κινήματα της εποχής αξιολογούνται μέσα από το πρίσμα της έντονης τότε αλλαγής του ρόλου του πανεπιστημίου. Η προσβασιμότητα και η μαζικοποίηση των σπουδών έφεραν αντιμέτωπη την φοιτητική κοινότητα με την θέση της μέσα στο νέο παραγωγικό και κοινωνικό σύστημα. Η τριβή των ταξικών στρωμάτων και άμβλυνση των διαφορών τους από τα μέτρα πρόνοιας- έστω στον μικρόκοσμο των πανεπιστημιούπολεων- ήταν καταλυτικές για την πολιτικοποίηση στα πανεπιστήμια.

Το προνόμιο των σπουδών και το κύρος που έφεραν περνούσε αδιάφορο στους ίδιους τους φοιτητές που το απολάμβαναν, κι αυτό φαινόταν από την συνολική αντιδραστικότητα τους. Η αντιδραστική στάση τους δεν εκδηλώθηκε μόνο στα πολιτικά ζητήματα αλλά και στην καθημερινότητά τους εντός και εκτός των πανεπιστημιούπολεων.

Ο Michael Beloff στο βιβλίο του «Plateglass Universities» επισημαίνει πως, όσο αυξάνονταν οι φοιτητές των νέων πανεπιστημίων στην Αγγλία, αυξάνονταν και οι εντάσεις, ενώ στις γειτονικές

πόλεις των ιδρυμάτων κυριαρχούσε το αφήγημα των «ναρκομανών τεμπέληδων φοιτητών». Γενικότερα επικρατούσε έλλειψη σεβασμού τόσο προς την δημόσια, όσο και προς την ιδιωτική περιουσία. Γινόταν ξεκάθαρο πως ο νέος τύπος φοιτητή δεν ταυτιζόταν με την ιδιότητά του όπως ο προνομιούχος φοιτητής στην Οξφόρδη ή το Cambridge. Οι νέοι φοιτητές αντιλαμβάνονταν πως η δυνατότητά τους να σπουδάσουν δεν σήμαινε την αυτόματη ένταξή τους σε μία ανώτερη κοινωνική τάξη. (Beloff 1968, 166-178)

Οι αντιδράσεις προς το ίδιο το σύστημα του οποίου ήταν μέρος, πήγάζαν από μία δυσπιστία προς αυτό, απέναντι σε μία συνθήκη επαγγελματικής και κοινωνικής αβεβαιότητας. Αν και το πανεπιστημιακό σύστημα στόχευε στην ευελιξία της εκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού για να αποφύγει την δομική ανεργία, είχε καταλήξει να παράγει αμέτρητους πτυχιούχους σε μία κορεσμένη αγορά εργασίας που κατακλυζόταν από τον ανταγωνισμό για αποκατάσταση και κοινωνική άνοδο.

Και ενώ τα αιτήματα των φοιτητικών εξεγέρσεων ποικίλαν, από ένα σημείο και μετά δεν αφορούσαν πρακτικές διεκδικήσεις αλλά μία γενικότερη ιδεολογία.

Η κοινή γραμμή τους βρισκόταν στην κριτική προς το διοικητικό και γραφειοκρατικό μηχανισμό παραγωγής γνώσης.

Οι εξεγερμένοι φοιτητές, ταυτίστηκαν με τον ρόλο του φοιτητή και όχι του μελλοντικού καθηγητή ή επαγγελματία πτυχιούχου, και εναντιώθηκαν στην παραγωγή, τον καταμερισμό και την κατανάλωση γνώσης ως εμπορευματική διαδικασία. (Readings 1999, 146) Οι μαζικές απεργίες και η άρνηση των φοιτητών να πειθαρχήσουν σηματοδοτεί την αποτυχία του πανεπιστημιακού μοντέλου να παράγει ανθρώπινο κεφάλαιο και να συγκροτήσει την νέα εργατική τάξη. (Caffentzis 2008, 67)

**Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ**

Γ1. ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ '60

Η πορεία της ελληνικής ανώτερης εκπαίδευσης παρουσιάζει ιδιαιτερότητες λόγω των πολιτικών συνθηκών που επικρατούν. Μέχρι τη δεκαετία του '60 υπήρχαν δύο πανεπιστήμια στην Ελλάδα, ένα στην Αθήνα και ένα στην Θεσσαλονίκη.

Το πανεπιστήμιο Αθηνών, αρχικά Οθώνειο πανεπιστήμιο και σήμερα Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ιδρύθηκε το 1836 και αποτέλεσε το πρώτο πανεπιστημιακό ίδρυμα της χώρας. Η ίδρυσή του επί βαυαροκρατίας συντέλεσε μεγάλο ρόλο στην διαμόρφωσή του, κι έτσι αυτό ακολουθούσε το γερμανικό μοντέλο εκπαίδευσης και πειθαρχίας του 17ου αιώνα. Η γερμανικές ρίζες του πανεπιστημίου, το οποίο διατηρούσε το μονοπώλιο στην ανώτατη εκπαίδευση μέχρι το 1925, επηρέασαν βαθιά την εκπαιδευτική κουλτούρα του ελληνικού κράτους, και διατήρησαν την κλασική παιδεία και την γερμανική επιστήμη σε ένα βάθος μέχρι το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου. (Φασουλάκης 1989, 103)

Η πρώτη υποδομή που υλοποιήθηκε για την στέγαση του πανεπιστημίου ήταν το σημερινό κεντρικό κτίριο του ΕΚΠΑ, που σχεδιάστηκε από τον Hans Christian Hansen. Το κτίριο αποτελεί μέρος της νεοκλασικής τριλογίας των Αθηνών, μαζί με το κτίριο της Εθνικής Βιβλιοθήκης και της Ακαδημίας Αθηνών, η οποία προσομοιάζει την γερμανική πολεοδομία και αρχιτεκτονική της εποχής.

Το πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, αργότερα Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ιδρύθηκε το 1925 ως ένα πιο νεωτερικό ίδρυμα απέναντι σε αυτό της Αθήνας και καλούταν να παρέχει μία πιο τεχνοκρατική εκπαίδευση που συμβάδιζε με τα τότε ευρωπαϊκά δεδομένα. Ως τότε η κλασική παιδεία, βα-

θιά συνδεδεμένη με μία εθνική υπερηφάνεια, έθετε σε δεύτερη μοίρα τις θετικές επιστήμες, καθυστερώντας τον εκσυγχρονισμό της παιδείας στο ελληνικό κράτος. (Μαρκέτος 1989, 398)

Παράλληλα, η ίδρυσή ενός ακαδημαϊκού ιδρύματος στον βορρά ήταν στρατηγική, καθώς μετά τους βαλκανικούς πολέμους και την μικρασιατική εκστρατεία κρίθηκε αναγκαία μία εστία ελληνισμού που θα προάγει την εθνική συνοχή, ιδιαίτερα απέναντι στις νέες βαλκανικές χώρες. (Φουκάς 2015)

Η πανεπιστημιούπολη της Θεσσαλονίκης πέρασε από διάφορες φάσεις σχεδιασμού, και ενώ ήδη είχε επιλεχθεί η χωροθέτησή της από το σχέδιο Εμπράρ, η υλοποίηση της δεν ξεκίνησε πραγματικά μέχρι τη δεκαετία του '60. Οι πολιτικές αναταραχές καθυστέρησαν την ανέγερση, ενώ η επιλογή του παλιού εβραϊκού νεκροταφείου για την ανέγερση του πανεπιστημίου, αλλά και η προσφυγική κοινότητα που στεγαζόταν στην σημερινή πολυτεχνική σχολή, κόστιζαν πολιτικά στις εκάστοτε κυβερνήσεις.

Είναι σχεδιασμένη ως μια μικρή πόλη μέσα στο κέντρο της Θεσσαλονίκης. Τα μοντέρνα κτίρια που την αποτελούν υψώνονται ανά-

μεσα σε, εξίσου σχεδιασμένους, χώρους πράσινου περιμετρικά του κάμπους, αφήνοντας ένα μεγάλο κενό χώρο στο κέντρο του. Τον αδόμητο αυτό χώρο διαπερνά ένας κατακόρυφος οδικός άξονας ο οποίος όμως δεν συνδέεται οργανικά με την υπόλοιπη πόλη.

Ο σχεδιασμός μίας περιφραγμένης πανεπιστημιούπολης στα πρότυπα των αμερικανικών ιδρυμάτων άφησε σημαντικό αποτύπωμα στην πολεοδομία της πόλης, δημιουργώντας μάλιστα το «ανατολικό ρήγμα»- μία ζώνη που περιλαμβάνει το πανεπιστήμιο και την περιοχή της διεθνούς έκθεσης, με αραιή δόμηση που διαχωρίζεται αισθητά από τον υπόλοιπο αστικό ιστό. (Καλογήρου, 2019)

Η υλοποίηση του κάμπους ολοκληρώθηκε την δεκαετία του '70, μία εποχή που συνολικά η ανέγερση πανεπιστημιακών υποδομών στη χώρα ήταν μαζική, καθώς ακολούθησε ο μαζικός εκσυγχρονισμός της χώρας της μεταπολιτευτικής περιόδου.

Γ2. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΑ

Οι πρώτες πολιτικές μαζικοποίησης της παιδείας στο ελληνικό κράτος εφαρμόστηκαν μετά τον εμφύλιο πόλεμο από την κυβέρνηση Παπανδρέου. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964 αφορούσε την καθιέρωση της εννιάχρονης υποχρεωτικής φοίτησης, την δωρεάν παιδεία σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες, την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στα σχολεία και την σημαντική αύξηση των εκπαιδευτικών κονδυλίων. Συγκεκριμένα για την ανώτατη εκπαίδευση, όριζε την αλλαγή του τρόπου εισαγωγής και την ίδρυση πανεπιστημιακών τμημάτων σε Ιωάννινα, Πάτρα, και Λάρισα.⁷

Στην εισήγηση της μεταρρύθμισης τονίστηκε η σημασία της εκπαίδευσης για την παραγωγή και την οικονομική πρόοδο και η ανάγκη της στροφής στην τεχνοκρατική εκπαίδευση. Τίθενται έτσι οι στόχοι για προσαρμογή στα ευρωπαϊκά δεδομένα της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και για αύξηση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας απέναντι στις ευρωπαϊκές. (Ψαρρέας, 2022, 54)

Η μαζικοποίηση μέσω της δωρεάν παιδείας στην Ελλάδα αφορούσε την στοιχειώδη εκπαίδευση των αγροτικών εργατικών πληθυσμών, ώστε να μπορούν να συνεισφέρουν οικονομικά και εκτός του αγροτικού τομέας. Επιδιώκεται μια κοινωνική κινητικότητα για να ενισχυθεί η μικροαστική τάξη, στην οποία το κράτος βασιζόταν για εργατικό δυναμικό. (Κρεμμυδάς 1989, 534)

Η προσπάθεια για την εκπαιδευτική αναδιάρθρωση διακόπηκε απότομα ένα χρόνο μετά, λόγω της πολιτικής κρίσης του Ιουλίου του 1965, που οδήγησε στην παραίτηση της κυβέρνησης Παπανδρέου. Τα επόμενα χρόνια ακολουθεί μία πολιτική σύγχυση η οποία κορυφώνεται με το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1967. Η

κυβέρνηση της στρατιωτικής δικτατορίας, ενώ επισήμανε πως θα ολοκλήρωνε την μεταρρυθμιστική προσπάθεια που είχε ξεκινήσει η κυβέρνηση Παπανδρέου, αναίρεσε αρκετά από τα προοδευτικά στοιχεία της. Την επόμενη επταετία, η εκπαίδευση παίρνει και πάλι ένα πιο συντηρητικό και εθνικόφρον χαρακτήρα και εστιάζει στην κλασική εκπαίδευση και την χριστιανική-ελληνική παιδεία για την γαλούχηση του έθνους. Από την μεταρρύθμιση του '64 διατηρείται το «φιλολαϊκό» μέτρο της δωρεάν εκπαίδευσης, αλλά καταργούνται οι εξετάσεις για την εισαγωγή στα τμήματα, ενώ τα προγράμματα σπουδών είναι αυστηρώς ελεγχόμενα και συντηρητικά. Τα πανεπιστήμια βρίσκονται υπό καθεστώς ιδεολογικής αστυνόμευσης, τόσο των καθηγητών όσο και των φοιτητών, ενώ το 1969 καταλύεται πλήρως η αυτοδιοίκησή τους. (Δαφέρμος 1992, 37)

Οι ασφυκτικές και παρεμβατικές πολιτικές θα εκτονωθούν μετά το 1971, όπου η αύξηση του πληθωρισμού ρίχνει απότομα το επίπεδο της ζωής στην Ελλάδα, με τις αντιδράσεις να κορυφώνονται με την κατάληψη του κτιρίου του Πολυτεχνείου το 1973. Η φοιτητική εξέγερση που ακολούθησε τα διεθνή παραδείγματα της εποχής.

Με την λήξη της δικτατορίας και την εκλογή της επόμενης κυβέρνησης παίρνονται ταχύτατα αποφάσεις, τόσο για την αποχουντοποίηση του κρατικού μηχανισμού, όσο και για τον εκσυγχρονισμό του κράτους. Σχετικά με την εκπαίδευση, η κυβέρνηση Καραμανλή εφαρμόζει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του '74, η οποία σε μεγάλο βαθμό επαναφέρει τα μέτρα εκείνης του '64. Η νέα μεταρρύθμιση καθιερώνει το φιλελεύθερο μοντέλο στην εκπαίδευση και εγκαταλείπεται ο στόχος της καλλιέργειας του «ελληνοχριστιανικού» πολιτισμού. Η εκπαίδευση συνδέεται επίσημα με την οικονομική ανάπτυξη της χώρας και τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς. (Μπουζάκης 2006, 70)

7. Μετά το 1960 ιδρύθηκε μία σειρά νέων πανεπιστημίων σε περιφερειακές πόλεις, όπως την Πάτρα, τα Γιάννενα, την Κομοτηνή, την Ξάνθη και την Κρήτη. Η Κωνσταντίνα Δεμίρη στην εισήγησή της στο συνέδριο «Ο ρόλος του πανεπιστημίου στο μετασχηματισμό των περιφερειακών πόλεων» που διεξάχθηκε στον Βόλο το 1980, αναφέρει πως, τα κριτήρια με βάση τα οποία έγινε η επιλογή των συγκεκριμένων πόλεων δεν ήταν ανακοινωμένα, αλλά πιθανότατα αφορούσαν «την ομοιόμορφη γεωγραφική κατανομή και τις τοπικές συνθήκες, συνδυαστικά με τις πιέσεις τοπικών παραγόντων και, σε ορισμένες περιπτώσεις, λόγους εθνικών σκοπιμοτήτων.»

8. Η μεταρρύθμιση του '64 ακολουθεί την σύνδεση του κράτους με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα το 1960. Οι σχέσεις του ελληνικού κράτους με τις ευρωπαϊκές κοινότητες, σύμφωνα με τον Σήφη Μπουζάκη, είναι το κυρίαρχο επιχείρημα νομιμοποίησης των εκάστοτε μεταρρυθμίσεων στην εκπαίδευση και στην περίοδο της μεταπολίτευσης.

Γ3. ΣΧΕΔΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η πρώτη ανώτατη σχολή που ιδρύθηκε στα Ιωάννινα ήταν της φιλοσοφικής σχολής, ως παράρτημα της αντίστοιχης σχολής του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης το 1964, με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση εκείνης της χρονιάς και στεγάστηκε αρχικά σε χώρους της Ζωσιμαίας ακαδημίας, ενώ ένα χρόνο μετά μεταφέρθηκε στο γνωστό πλέον παλιό πανεπιστήμιο της οδού Δομπόλη. Παράλληλα για τις διοικητικές του ανάγκες στεγάστηκε σε διάφορα ακόμη κτίρια στο κέντρο της πόλης. Ως αυτόνομο ίδρυμα θεσμοθετήθηκε το 1970, ενώ σταδιακά από το 1979 έως το 1996 όλες οι σχολές και τα τμήματα μεταφέρθηκαν στην σημερινή του θέση, στην περιοχή της Δουρούτης.

Σήμερα στεγάζεται πλήρως στην πανεπιστημιούπολη, με την εξαίρεση του τμήματος αρχιτεκτόνων μηχανικών που βρίσκεται στο κέντρο της πόλης. Το ρυθμιστικό σχέδιο για την πανεπιστημιούπολη Ιωαννίνων σχεδιάστηκε το 1975, από τον Αναστάσιο Κωτσιόπουλο, ένα χρόνο μετά την πρώτη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της μεταπολίτευσης.

Η πανεπιστημιούπολη βρίσκεται 5 χιλιόμετρα έξω από την πόλη και καταλαμβάνει μία έκταση 500.000 τ.μ. Συνδέεται οδικώς με την πόλη μέσω της λεωφόρου Σταύρου Νιάρχου, η οποία συνδέεται με το οδικό δίκτυο της στην κεντρική είσοδο του κάμπους. Το οδικό δίκτυο αποτελείται από δύο κεντρικούς κάθετους άξονες, οι οποίοι ενώνονται με ένα περιφερειακό δρόμο που διασχίζει την περίμετρό της πανεπιστημιούπολης. Το ρυμοτομικό δίκτυο χωρίζει το κάμπους σε τρεις βασικές ζώνες (Α, Β, Γ).

Η ζώνη Α του κάμπους, η πρώτη που συναντά κανείς από την κεντρική είσοδο, καταλαμβάνει την ανατολική περιοχή του κάμπους. Εκεί βρίσκεται το κτίριο των διοικητικών λειτουργιών του ιδρύματος, ενώ απέναντι απ' αυτό προστέθηκαν αργότερα δύο ακόμα κτίρια τμημάτων, των Βιολογικών Εφαρμοσμένων Τεχνολογιών και των Μηχανικών Επιστήμης Υλικών. Παράλληλα, εκεί βρίσκονται έξι κτίρια φοιτητικών κατοικιών, το κεντρικό κυλικείο του πανεπιστημίου και οι αθλητικές εγκαταστάσεις του πανεπιστημίου.

Η ζώνη Β' της πανεπιστημιούπολης καταλαμβάνει στην βορειοανατολική πλευρά του κάμπους, και αποτελείται από δύο κτιριακά συγκροτήματα, της ιατρικής σχολής και της σχολής θετικών επιστημών, ενώ σε αυτή τη ζώνη βρίσκεται και το κτίριο της κεντρικής βιβλιοθήκης του πανεπιστημίου, στο οποίο στεγάζεται και το τμήμα οικονομικών. Τα κτίρια των συγκροτημάτων επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω διαδρομών για πεζούς ή εσωτερικά.

Τέλος στην ζώνη Γ', στην νοτιοδυτική πλευρά του κάμπους, βρίσκεται το συγκρότημα κτιρίων της φιλοσοφικής σχολής, όπως και το φοιτητικό εστιατόριο του πανεπιστημίου, και δύο ακόμη κτίρια φοιτητικών κατοικιών. Όλα τα κτιριακά συγκροτήματα περιβάλλονται από χώρους στάθμευσης και διαχωρίζονται από μεγάλες εκτάσεις πράσινου.

ΣΥΜΠΕΡΑ-
ΣΜΑΤΙΚΑ

Επιστρέφοντας στο αρχικό ερώτημα της εργασίας, γιατί σχεδιάστηκε ως έχουν το πανεπιστήμιο Ιωαννίνων;

Μελετώντας, το αρχικό σχέδιο του 1975, γίνεται αντιληπτό ότι έφερε πολλά περισσότερα χαρακτηριστικά ενός μεταμοντέρνου δυτικού πανεπιστημίου. Η στοχοθεσία του σχεδίου είχε πολλά κοινά σημεία με αυτά των νέων πανεπιστημίων, αφού επρόκειτο για μία αυτόνομη μικρή πόλη, η οποία θα συμπεριλάμβανε αστικές λειτουργίες, ενώ η χωροθέτησή τους θα ενθάρρυνε με την χρήση της πανεπιστημιούπολης και μετά τις ακαδημαϊκές ώρες. Παράλληλα, θα διαμορφώνονταν χώροι για κάθε ομάδα χρηστών, όπως και ενδιαμέσοι χώροι που ενθάρρυναν την κοινωνικοποίηση και την τριβή μεταξύ τους. (Γιακουμακάτος 2002)

Πώς καταλήγει ένα χώρος που στοχεύει στην κοινωνικότητα και την διαμόρφωση σχέσεων να είναι βαθιά αντικοινωνικός;

Παρόμοια κατάληξη είχαν και οι υπόλοιπες ουτοπικές πανεπιστημιούπολεις. Τα νέα πανεπιστήμια της δεκαετίας αγκάλιασαν την αβεβαιότητα και την ρευστότητα, επιδίωξαν να προσαρμοστούν στις αλλαγές που ήρθαν και να προετοιμαστούν για αυτές που θα έρθουν. Σχεδιάστηκαν σε ένα *tabula rasa*, για να απελευθερωθούν από τις παλιές προσδοκίες και να θέσουν τα νέα δεδομένα της εκπαίδευσης. Τρέχοντας, όμως να ξεφύγουν από τις παραδοσιακές ελιτίστικες δομές και να βρουν νέους τρόπους αυτονομίας, έπεσαν, μάλλον ανεπιστρεπτί, σε μία λούπα όπου τρέχουν πίσω από τις εξελίξεις για να επιβιώσουν.

Με άξονα τη δυνατότητα επέκτασης κατέλαβαν μεγάλες εκτάσεις, αναγκαστικά εκτός πόλεων, και πήραν αστικά χαρακτηριστικά για να σκηνοθετήσουν την ζωτικότητα που θα στερούνταν. Οι περιοχές που προσεγγίστηκαν για τα *plateglass* μάλιστα, εί-

χαν μεγάλη απόσταση από τα μεγάλα αστικά κέντρα, ώστε να αποθαρρύνουν φοιτητές και ακαδημαϊκούς από το να εγκαταλείπουν το πανεπιστήμιο τα σαββατοκύριακα. (Birks 1972, 15)

Αυτή η στρατηγική αποδείχθηκε ανεπιτυχής, καθώς οι σχεδιασμένες ουτοπίες των πανεπιστημίων, στην πράξη ήταν απομονωμένες και ψυχρές. Δεν ενέπνεαν την διαμόρφωση κοινοτικών σχέσεων που ήλπιζαν οι αρχιτέκτονές τους - πολύ απλά ο σχεδιασμός του χώρου δεν ήταν αρκετός.

Στο κολλέγιο Kresge του UCSC, η εμπειρία των πρώτων φοιτητών δείχνει πως τόσο ο σχεδιασμός όσο και διαδικασίες συνύπαρξης που ακολούθησε προωθούσαν τις σχέσεις μεταξύ των χρηστών. Έδωσαν χώρο για την δημιουργία μίας ειλικρινούς κοινότητας, η οποία όμως δεν μπόρεσε να διατηρηθεί απέναντι στις προσδοκίες και προδιαγραφές ενός μεγάλου ερευνητικού πανεπιστημίου. Τα κολλέγια στο Santa Cruz υποβαθμίστηκαν απλώς σε υποδομές στέγασης μετά το 1978, διότι έχασαν την αυτονομία τους να πειραματίζονται με την εκπαιδευτική διαδικασία. (Yanni 2019, 218)

Το τείχος διδασκαλίας του Lasdun στο EAU, που στόχευε να μαλακώσει τα σκληρά όρια μεταξύ των τμημάτων και να φέρει σε επαφή τις διάφορες σχολές μεταξύ τους, δεν προσέφερε αρκετή ευελιξία για να καλυφθούν οι ειδικές ανάγκες των σχολών. Σύμφωνα με τον Tony Birks, τις καταδίκασε σε ένα «περιβάλλον γραφείου» στο οποίο έπρεπε όλες να πιεστούν να χωρέσουν με κάθε κόστος.

Όσο για την ιδέα ενός ενιαίου κτιρίου για όλες τις σχολές ώστε να επικοινωνούν μεταξύ τους, δεν ήταν αρκετή για να καλλιεργήσει τις σχέσεις που οραματιζόταν ο Lasdun -μερικά χρόνια μετά την λειτουργία του πανεπιστημίου, για παράδειγμα, το τμήμα χημείας κλείδωσε τις ενδιάμεσες πόρτες, για να μην περιπλανώνται στις αίθουσές τους φοιτητές των αγγλικών και αμερικανικών σπουδών. (Birks 1972, 82)

Στον αντίποδα, το κλίμα των φοιτητικών αναταραχών και η αυτό-οργάνωση που πυροδότησαν, βρέθηκαν να είναι καταλύτης για την δημιουργία αυτών των σχέσεων, οι οποίες όμως, ούσες πολιτικά φορτισμένες, δεν χωρούσαν στο πανεπιστημιακό όραμα. Τα αιτήματα για δημιουργία χώρων αποκλειστικά για τους φοιτητές και τα σωματεία τους έγιναν μαζικά μετά το 1968 στα

πανεπιστήμια της Αγγλίας, αλλά δεν ικανοποιήθηκαν άμεσα ή και γενικά. (Muthesius 2000, 178) Τα αντικρουόμενα συμφέροντα και επιθυμίες φοιτητών, ιδρυμάτων και κυβερνήσεων ήταν ο καταλύτης για την υποβάθμιση των μεταμοντέρνων πανεπιστημίων και την σταδιακή εγκατάλειψη των οραμάτων πάνω στα οποία χτίστηκαν. Φυσικά πρώτη πλήχθηκε η αρχιτεκτονική. Είναι γεγονός, πως οι χρηματοδοτήσεις για την ολοκλήρωση κατασκευής των ιδρυμάτων είχαν ήδη αρχίσει να μειώνονται δραστικά και πολλά σχέδια, όπως και του Lasdun για το EAU, στην πορεία άλλαξαν, χάνοντας σε μεγάλο βαθμό το αρχικό όραμα. Οι περιορισμοί και η επιτήρηση της διαχείρισης των οικονομικών πόρων επιβλήθηκαν στην Αγγλία το 1968, ελαττώνοντας την αυτονομία των ιδρυμάτων. Οι υπεύθυνες επιτροπές ενδιαφέρονταν καθαρά για την παραγωγικότητα που παρουσίαζαν τα ιδρύματα και όχι για την εκπαιδευτική διαδικασία ή την ζωή στα κάμπους. Οι προδιαγραφές για τα κτίρια ολοένα και μειώνονταν για την εξοικονόμηση πόρων, έτσι ώστε να μπορέσουν να διαχειριστούν ένα μεγάλο πλήθος φοιτητών σε ελλιπείς υποδομές. (Birks 1972, 20)

Παράλληλα και στις Η.Π.Α., οι κρατικές πολιτικές επένδυσης στην εκπαίδευση για την παραγωγή ανθρώπινου δυναμικού εγκαταλείφθηκαν με την κυβέρνηση Nixon (1969-1974). Ως αποτέλεσμα, οι χρηματοδοτήσεις στα ιδρύματα μειώθηκαν απότομα. Η δημοσιονομική κρίση που κατασκευάστηκε βασίστηκε σε στρατηγικές περικοπές στην κρατική χρηματοδότηση και στην εδραίωση επιτροπών ελέγχου για την διαχείριση των πόρων στα πανεπιστήμια. Οι περικοπές στόχευαν κυρίως την φοιτητική μέριμνα και τα κονδύλια για πανεπιστημιακές υποδομές, καθώς στόχος ήταν η πειθάρχηση των φοιτητών και η επίπληξη των ιδρυμάτων που δεν διαχειρίστηκαν ορθά τις ταραχές στις πανεπιστημιούπολεις.¹⁰ (Caffentzis 2008, 70-72)

Οι παρεμβατικές κυβερνητικές πρακτικές δεν αφορούσαν μόνο την χρηματοδότηση, αλλά και την ίδια την εκπαιδευτική διαδικασία. Ο σχεδιασμός της ανατέθηκε συγκεντρωτικά σε επιτροπές, απειλώντας την αυτονομία των ιδρυμάτων. Το μοντέλο του πολυεπιστημίου όμως, δεν είχε την πολυτέλεια να διεκδικήσει εκπαιδευτική αυτονομία, αφού ήταν καταρχήν ένας γραφειοκρατικός μηχανισμός που χρειαζόταν την κρατική χρηματοδότηση

για να επιβιώσει. Μία επιχείρηση παραγωγής γνώσης με βιτρίνα την κολλεγιακή κοινότητα δεν μπορούσε να γεφυρώσει το χάσμα του νέου πανεπιστημιακού μοντέλου με το παλιό. Τα προβλήματα στην ιδέα του πολυεπιστημίου παραδέχτηκε τις επόμενες δεκαετίες και ο ίδιος ο Kerr, επισημαίνοντας πως ήταν υπερβολικά αισιόδοξος για την τροπή που θα έπαιρνε. (Lustig 2004)

Βέβαια, ενώ το σχέδιο του πανεπιστημίου Ιωαννίνων ακολουθούσε αυτά των μεταμοντέρνων πανεπιστημίων, σε ένα κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο, οι λόγοι ίδρυσής τους δεν θα μπορούσαν να ταυτίζονται. Η τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα βρισκόταν ήδη δεκαετίες πίσω σε σχέση με την υπόλοιπη Δύση, ενώ η ελληνική οικονομία μέχρι την δεκαετία του '60 όπου αναπτύχθηκε η βιομηχανία, ήταν καθαρά αγροτική. Μέχρι την δεκαετία του '80 ο ρόλος των ελληνικών πανεπιστημίων αφορούσε απλώς την μετάδοση συγκεκριμένων γνώσεων, ενώ η έρευνα που διεξήγαγαν ήταν ελάχιστη. Τα νέα πανεπιστήμια της εποχής της μεταπολίτευσης δεν κλήθηκαν να ανατρέψουν τα δεδομένα της ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα με κανένα τρόπο. Σε αντίθεση με τα ιδρύματα των οποίων τον σχεδιασμό ακολουθούν, δεν ήταν ούτε πειραματικά, ούτε ανανεωτικά. (Δεμίρη 1980)

10. Ο Earl F. Cheib, καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια στο Berkley, το 1971 στο κείμενό του Η Νέα Ύφεση στην Ανώτατη Εκπαίδευση κατέγραψε την οικονομική κατάσταση 41 εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στις Η.Π.Α. και τα κατέταξε στις κατηγορίες «χωρίς οικονομικό πρόβλημα»/«οδεύοντας στην οικονομική αστάθεια»/«οικονομικά ασταθής». Μελετώντας τα χαρακτηριστικά κάθε κατηγορίας συμπεράνε πως τα ιδρύματα

με την μεγαλύτερη οικονομική ευχέρεια ήταν εκείνα με τις λιγότερες φοιτητικές αναταραχές, τις μικρότερες δαπάνες για φοιτητές και παράλληλα με αυξημένη οικονομική αποδοτικότητα, τους χαμηλότερους μισθούς προσωπικού, ένα κατευθυνόμενο πρόγραμμα σπουδών που συσχετιζόταν με τις φιλοδοξίες των φοιτητών και τέλος, καλές σχέσεις με την τοπική κοινότητα.

Το ρυθμιστικό σχέδιο του '75 για το πανεπιστήμιο Ιωαννίνων προέβλεπε έναν πυκνό ιστό με χώρους προς ακαδημαϊκή και κοινωνική χρήση, που απλωνόταν σε όλο το μήκος του κάμπους και ενωνόταν με τις διάφορες σχολές. Σε κάθε σχολή περιλαμβανόταν και μία διαμορφωμένη πλατεία για την στέγαση τοπικών βιβλιοθηκών και αναγνωστηρίων, αλλά και των διοικητικών πυρήνων κάθε τμήματος. Το πρόγραμμα χρήσεων των διάφορων χώρων στην πανεπιστημιούπολη αφορούσε ακαδημαϊκούς χώρους, όπως γραφεία, ερευνητικά και φοιτητικά εργαστήρια και ακαδημαϊκές αίθουσες. Σε ένα κεντρικό άξονα, κάθετο στις κλίσεις του εδάφους, θα διαμορφωνόταν το κέντρο του πανεπιστημίου. Εκεί, εκτός από την φοιτητική λέσχη που υπάρχει και σήμερα, θα περιείχε την διοίκηση του πανεπιστημίου, μεγάλες αίθουσες και συνεδριακά κέντρα, ένα εμπορικό κέντρο και χώρους για τους φοιτητικούς συλλόγους των τμημάτων. (Γιακουμακάτος 2002)

Η τελική μορφή του πανεπιστημίου Ιωαννίνων σήμερα δεν μοιάζει καθόλου με αυτήν που προοριζόταν να κατασκευαστεί. Στην πραγματικότητα, διατηρήθηκε απλώς το οδικό δίκτυο και η χωροθέτηση των σχολών, ενώ δεν κατασκευάστηκε ποτέ το

πυκνό δίκτυο χώρων που θα φιλοξενούσε την κοινωνική ζωή του πανεπιστημίου. Η εντύπωση που αφήνει η σημερινή κατάσταση του κάμπους, μιας άδειας και αποξενωμένης μοντέρνας πόλης, είναι πολύ περισσότερο κατανοητή όταν αντιλαμβάνεται κανείς πως δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Τα στοιχεία που θα προσέδιδαν ζωτικότητα, ευκαιρίες κοινωνικοποίησης και λόγους να βρίσκεται κάποιος εκεί, δεν κατασκευάστηκαν ποτέ. Τι κι αν είχε ολοκληρωθεί;

Ίσως ένα πανεπιστήμιο απαλλαγμένο από το επιχειρηματικό μοντέλο της αριστείας, να είχε αναδείξει όλες τις κοινωνικές πτυχές του σχεδιασμένου χώρου. Ίσως να μπορούσε να πετύχει όλα όσα προέβλεπαν πως ένα προοδευτικό μεταμοντέρνο πανεπιστήμιο θα πετύχαινε -πριν τις απότομες περικοπές και τις αλλαγές οικονομικής πολιτικής.

Μήπως όμως ζητάμε πολλά από τον χώρο;

Αν η μορφή του πανεπιστημίου διαμορφώνεται από τον μεταλλασσόμενο ρόλο του στις κοινωνίες και τα συμφέροντα όσων το χρηματοδοτούν, όπως υποστηρίζει ο Benneworth, πώς μπορεί αυτή να επηρεάσει με κάποιο επαναστατικό τρόπο το τι θα διαδραματίζεται εκεί;

Όπως σε οποιαδήποτε έκφανση θεσμικής αρχιτεκτονικής, έτσι και στην περίπτωση των πανεπιστημιούπολεων, φαίνεται πώς ο σχεδιασμός υπάρχει για να επιβάλλει μια ελεγχόμενη και κατευθυνόμενη συνθήκη. Ακόμη και όταν προασπίζεται την αυτονομία και την ευελιξία, δεν μπορεί να ξεφύγει από τα όρια που έχουν προαποφασιστεί για αυτόν.

Το ερώτημα προς εμάς είναι, αν στους σκηνοθετημένους μας χώρους θα παίζουμε για πάντα τα ίδια έργα.

Ξένη βιβλιογραφία

Beloff, M. The plateglass universities. London: Secker and Warburg, 1968.

Benneworth, P. «Decoding University Ideals by Reading Campuses: Exploring Beyond the Democratic Mass University.» Στο The Physical University: Contours of Space and Place in Higher Education, 217-242. Routledge, 2014.

Birks, T. Building the new universities. Newton Abbot: David and Charles, 1972.

Caffentzis, G. «Να γκρεμίσουμε τη σκάλα της κοινωνικής ανόδου: τα πανεπιστήμια σε κρίση.» Στο Κρίση, αναδιάρθρωση και ταξική πάλη στα πανεπιστήμια. Αθήνα: Κόκκινο Νήμα, 2008.

Campos, Pablo. «The Spatial Experimental archetype of the "Quad": project design interpretations in new campuses.» Space and Culture, 2018: 194-215.

Coulson, Jonathan, I Taylor, και P Roberts. University Planning and Architecture: the search for perfection. New York: Routledge, 2011.

Cruden, A. «An Overview of US Student Activism in 1960s.» Στο Perspectives on modern world history: Student movements of the 1960s, 11-18. Farmington Hills: Gale and Greenhaven Press, 2012.

Delanty, G. «The University and Modernity: a history of the present.» Στο The Virtual University?: Knowledge, Markets and Management, 31-48. Oxford: University Press, 2002.

Dober, R. P. Campus Planning. the Society for College and University Planning, 1963.

Lustig, J. «The Mixed Legacy of Clark Kerr: A Personal View», Academe, 2004: 51-53.

Lyotard, J. F. Η μεταμοντέρνα κατάσταση. Μετάφραση: Κωστής Παπαγεωργίου. Αθήνα: Γνώση, 2002.

Muthesius, S. The postwar university: Utopianist Campus and College. Paul Mellon CTR for Studies, 2000.

Prest, J. «City and University.» Στο The Illustrated History of Oxford University. Oxford: University Press, 1993.

Randall, H. The universities of Europe in the Middle Ages. Oxford: University Press, 1987.

Readings, B. The university in ruins. Harvard: University Press, 1999.

Renault, A. Οι επαναστάσεις του πανεπιστημίου: δοκίμιο για την νεωτερικότητα της παιδείας. Μετάφραση: Σταμέλος Γ. Αθήνα: Gutenberg, 2002.

Robins, K., και F. Webster. «The virtual university.» Στο The virtual university?: Knowledge, Markets and Management, 3-19. Oxford: University Press, 2002.

Turner, P.V. Campus: An american planning tradition. New York: Architectural History Foundation, 1984.

Tyack, G. «The architecture of the university and the colleges.» Στο The

illustrated history of oxford university. Oxford: University Press, 1993.

Webster, F. «The Postmodern University? The loss of purpose in British universities.» Στο Access Denied in the Information Age, 69-92. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave, 2001.

Whyte, W. Redbrick. Oxford: Oxford University Press, 2015.

Yanni, C. Living on Campus: An architectural history of the American dormitory. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2019.

ελληνική βιβλιογραφία

Γιακουμάκος, Α. «Η πόλη και η γνώση: πανεπιστημιακά κτίρια και αστικός ιστός.» Αρχιτεκτονικά Θέματα, 2002: 59-65.

Δαφέρμος, Ο. Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα: 1972-1973. Αθήνα: Θεμέλειο, 1992.

Μαρουδέας, Σ. Οι τρεις εποχές του πανεπιστημίου: το πανεπιστήμιο στον καπιταλισμό. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2005.

Μπουζάκης, Σ. Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια γενική και τεχνοεπαγγελματική εκπαίδευση: - μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 1959, 1964, 1976/77, 1985, 1997/98. Τόμ. Β. Αθήνα: Gutenberg, 2006.

Ράσης, Σ.Π. Τα πανεπιστήμια χθες και σήμερα: συμβολή στην ιστορία της εκπαίδευσης: η αγγλοσαξονική εμπειρία. Αθήνα: Παπαζήση, 2004.

Ψαρρέας, Α. Η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση Του 1964: Αφετηρίες, Πρωταγωνιστές Και Προοπτικές, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, 2022, Ανακτήθηκε στις 23/07/2024 από: <https://amitos.library.uop.gr/xmlui/handle/123456789/6801>

Φουκάς, Β. «Ιστοριογραφία της Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης: Το 'παράδειγμα' του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1926-2012): Δεδομένα και προοπτικές.» Στο Ιστοριογραφία της ελληνικής εκπαίδευσης: Επανεκτιμήσεις και προοπτικές, 169-192. Ρέθυμνο: Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Κρήτης, 2015.

διαλέξεις- ομιλίες

Δεμίρη, Κ. «Η σχέση του πανεπιστημίου με την παραγωγή.» Στο Ο ρόλος του πανεπιστημίου στο μετασχηματισμό των περιφερειακών πόλεων. Βόλος: ΤΕΕ: Τμήμα Μαγνησίας: Εργαστήριο Ειδικής Κτιριολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1980.

Καλογήρου, Ν. Η Πανεπιστημιούπολη του ΑΠΘ ως νησίδα αστικού εκσυγχρονισμού, (Διάλεξη), 2019, Ανακτήθηκε στις 01/09/2024 από: <https://www.blod.gr/lectures/i-panepistimioupoli-tou-apth-os-nisida-astikou-eksyghronismou-pto-meros/>

Κρεμμυδάς, Β. "Δωρεάν Παιδεία ή η "εκπαίδευση" του μεσοστρώματος." In Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία: Ιστορική διάσταση και προοπτικές, 533-538. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1989.

Μαρκέτος, Σ. «Ο ακαδημαϊκός επταετής πόλεμος: η ίδρυση του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ως κριτική στο πανεπιστήμιο Αθήνας.» Στο Πανεπιστήμιο, Ιδεολογία και Παιδεία: Ιστορική διάσταση και προοπτικές, 397-420. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1989.

Φασουλάκης, Σ. "Γερμανικές καταβολές του ελληνικού πανεπιστημίου και γερμανικές αμφισβητήσεις του γερμανικού πανεπιστημίου." In Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία: Ιστορική διάσταση και προοπτικές, 999-104. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1989.

